

เบื้องหลังคดีการเมือง เรื่อง “พระยอดเมืองขวาง”

เมื่อครั้งที่เกิดกรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสและการรบที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยา สมัย ร.ศ. ๑๑๒ นั้น ปรากฏว่าฝ่ายไทยไม่สามารถจะต่อสู้กับกองทัพของฝรั่งเศสซึ่งเป็นมหาอำนาจที่ เข้มแข็งกว่าได้ รัฐบาลไทยในขณะนั้นจึงต้องตกลงเซ็นสัญญาสงบศึกกับรัฐบาลฝรั่งเศสเมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ โดยมีพระเจ้าอนงยาเออกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ เสนาบดีว่าการ กระทรวงการต่างประเทศไทยเป็นผู้ลงนามฝ่ายไทย และมอริสเออร์เลอมร์ เดอ วิลเลร์ส อัคร-ราชทูตผู้มีอำนาจเต็มประจำสถานกงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ เป็นผู้ลงนามฝ่ายฝรั่งเศส จาก สัญญาสงบศึกฉบับนี้เองทำให้ประเทศไทยต้องสูญเสียดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศสไป ดังที่เราได้ทราบกันดีอยู่แล้ว

ในสัญญาสงบศึกระหว่างไทยกับฝรั่งเศสฉบับดังกล่าวแล้ว ได้มีอนุสัญญาสงบศึกต่อท้ายอยู่ ด้วยฉบับหนึ่งซึ่งข้อความทั้งหมดด้วยกันรวม ๖ ข้อ มีข้อความที่เกี่ยวข้องกับคดีการเมือง เรื่อง “พระยอดเมืองขวาง” อยู่เพียงข้อเดียว คือข้อ ๓ ซึ่งได้ระบุไว้ว่า

๑. สวัสดิ์ จันทน์, น.อ. กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสและการรบที่ปากน้ำเจ้าพระยา สมัย ร.ศ. ๑๑๒
หน้า ๑๑๖

ผู้ที่เป็นตัวการก่อเหตุอุกฉกรรจ์ที่ทุ่งเชียงคำและที่คำมวนนั้น เจ้าพนักงานฝ่าย
สยามจะต้องนำตัวมาพิพากษาลงโทษ ผู้แทนรัฐบาลฝรั่งเศสคนหนึ่งจะมาประจำ
ดูการพิจารณาคดีนี้ และจะได้พิเคราะห์ถึงอาชญาที่ลงแก่ผู้กระทำผิด แต่รัฐบาล
ฝรั่งเศสคงสงวนไว้ซึ่งสิทธิที่จะเห็นชอบด้วยว่า อาชญาอันจะสมควรแก่รูปคดีหรือไม่
ถ้าเห็นว่ายังไม่สมควรแล้วไซ้ จะได้ร้องขอให้พิจารณาคดีใหม่ โดยศาล
ผสม และตุลาการันรัฐบาลฝรั่งเศสจะได้จัดตั้งขึ้นเอง.....^๒

จากข้อความในข้อ ๓ แห่งอนุสัญญาสงบศึกที่ลงนามกันเมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๖
ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเป็นอันเห็นได้ชัดว่า ฝรั่งเศสต้องการให้หรือพนคดีที่เกิดขึ้นที่ทุ่งเชียงคำและ
คำมวน ขึ้นมาพิจารณาลงโทษผู้กระทำผิดให้ได้ ด้วยความเห็นชอบของรัฐบาลฝรั่งเศส และ
จำเลยคนสำคัญในคดีนี้คือ “พระยาดมเมืองขวาง” นั้นเอง

ก่อนที่จะกล่าวถึงคดีการเมืองเรื่องพระยาดมเมืองขวางต่อไป เห็นสมควรจะได้ท้าวความ
เดิมถึงสาเหตุก่อนหน้าอันเป็นที่มาของคดีนี้สักเล็กน้อย กล่าวคือ ในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๓๔
รัฐบาลฝรั่งเศสได้มีคำสั่งให้มองสิเออร์มาสซี^๓ (M. Massie) ไปรับหน้าที่เป็นรองกงสุลฝรั่งเศสประจำ
เมืองหลวงพระบางแทนมองสิเออร์ปาวี (M. Pavi) ซึ่งมีงานเร่งด่วนเกี่ยวกับการสำรวจแนวเขต
แดนระหว่างไทยกับอินโดจีนของฝรั่งเศส ปรากฏว่าในระหว่างทางที่มองสิเออร์มาสซี กับกอง
ทหารที่ติดตามจะไปยังหลวงพระบาง กองทหารของฝ่ายไทยได้เข้าโจมตีกองทหารฝรั่งเศสเหล่านั้น
ในบริเวณทุ่งเชียงคำ โดยฝ่ายไทยกล่าวหาว่า ฝรั่งเศสรุกล้ำเขตยึดครองของไทย อันเป็นการ
ละเมิดข้อตกลงที่ได้ทำกันไว้ ต่อมาสามารถปรับความเข้าใจกันได้ มองสิเออร์มาสซี ก็เดินทาง
ต่อไปยังหลวงพระบาง แต่พอมาถึงเมืองจำปาศักดิ์ มองสิเออร์มาสซี เกิดมีอาการป่วยหนัก
วิกฤจรีต และล้มคลั่ง ถึงกระทำการอัตวินิบาตกรรม^๔ เมื่อวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๕

๒. เล่มเดียวกัน หน้า ๑๖๑

๓. เคยเป็นเภสัชกรในสังกัดกองทัพเรือฝรั่งเศส เคยร่วมไปกับคณะสำรวจแผนที่ฝ่ายฝรั่งเศส ซึ่งมีมองสิ-
เออร์ปาวี เป็นหัวหน้า เคยไปสำรวจทางแคว้นเมืองญวน หัวพันทั้งห้าทั้งหก ตลอดจนถึงสิบสองจุไทย
เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี แม่ทัพไทยที่ยกทัพไปปราบฮ่อ เคยเรียกท่านผู้นี้ว่า “หมอ มาซี”

๔. เล่มเดียวกัน หน้า ๒๕ (หนังสือประชุมพงศาวดาร ภาค ๔ หน้า ๑๕๗ กล่าวว่า ม.มาสซี กระทำ
อัตวินิบาตกรรมขณะพักอยู่ที่คอนเบง (สีห์นคร)

ในกรณีที่มองสิเออร์มาสซึ ได้ถึงแก่กรรมลง^๕ เป็นเหตุให้มองสิเออร์ เดอ ลองคล็ (M. Deloncle) สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรนำปัญหาพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเสนอต่อรัฐสภาเมื่อวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๕ ในที่ประชุมรัฐสภาของฝรั่งเศสก็แสดงความเห็นชอบกับรัฐบาลฝรั่งเศสในอันที่จะขับไล่ไทยให้พ้นจากเขตแดนที่กำลังพิพาทกันอยู่^๕ รัฐบาลฝรั่งเศสได้มีคำสั่งแต่งตั้งให้มองสิเออร์ เดอ ลานเนสซัง (M. de Lanessan) ผู้สำเร็จราชการอินโดจีนในขณะนั้นเป็นผู้อำนวยการขับไล่ไทยในครั้ง^๕

การรุกรานเข้าไปในเขตแดนที่ไทยยึดครองของทหารฝรั่งเศสครั้ง^๕ ฝรั่งเศสได้จัดแบ่งกำลังออกเป็น ๓ กอง ใช้ทหารอาสาสมัครญวนและเขมรเป็นส่วนใหญ่ โดยมีนายทหารฝรั่งเศสและเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองเป็นผู้บังคับบัญชาทาง ๓ กอง โดยเฉพาะกองที่ ๓ ซึ่งเป็นกองที่จะต้องเกี่ยวข้องกับพระยอดเมืองขวาง ได้อยู่ในบังคับบัญชาของมองสิเออร์ลูซ (M. Luce) มองสิเออร์โกรส-กูแร็ง (M. Groscurin) และมองสิเออร์โซเลอร์ (M. Soler) มุ่งเข้ายึดบริเวณเมืองคำเกิด (Kham Keut) เมืองคำมวน (Kham Mon) ตลอดจนถึงฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตรงข้ามท่าอุเทน^๕

ทางฝ่ายไทยก็สืบข่าวเรื่องความเคลื่อนไหวของกองทหารฝรั่งเศสกองที่ ๓ ได้รู้ล่วงหน้าเหมือนกัน หลวงมลโยธานุโยคข้าหลวงเมืองเชียงร่ม เมืองผาบ้ง เมืองวังคำ เมืองวัง ไตมี หนังสือกราบทูลมายังพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ข้าหลวงใหญ่เมืองพวนว่าฝรั่งเศสจะยกทัพมายึดเมืองคำเกิด เมืองคำมวน และฝ่ายหลวงมลโยธานุโยคเห็นเป็นการคับขันและไม่น่าไว้วางใจ ได้ทำการตระเตรียมไพร่พลเสบียงอาหารไว้พร้อมแล้ว ดังนั้นพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมจึงมีรับสั่งให้หลวงวิจิตรศาสตร์ข้าหลวงเมืองลาวพวนมีหนังสือแจ้งไปยังพระยอดเมืองขวางข้าหลวงเมืองคำเกิด คำมวน ให้ทราบทั่วว่า ถ้าฝรั่งเศสจะยกทหารมากมายประการใดก็ตาม เพื่อจะขับไล่พระยอดเมืองขวางออกจากเมืองคำเกิด เมืองคำมวน หรือด่านและเส้นทางที่ฝ่ายไทยได้เคยรักษามาแต่เดิมแล้ว ก็ขอให้พระยอดเมืองขวางอย่าได้มีใจหวาดหวั่นยกถอยหลังเข้ามาเป็นอันขาด ให้ตั้งมั่นอยู่ตามหน้าที่ๆเคยได้รักษามา ถึงแม้ว่าฝรั่งเศสจะมาทำอันตรายเอาเป็นมายิงชู้ประการใดก็อย่าให้หวาดกลัว ให้ตั้งมั่นคอยดูท่าทีอยู่ ถ้าฝรั่งเศสจะก่อการรุกรบใหญ่ทางด้านหลวงมลโยธานุโยค พระยอดเมืองขวางจะได้ยกกำลังไปช่วยหรือจะ

ได้คอยตัดเสบียงอาหารฝรั่งเสสอยู่ทางนั้น หรือถ้าหากเกิดเหตุการณ์คับขันบนทางพระยอดเมืองขวาง หลวงมลอโยธานุโยคจะได้คอยตัดเสบียงอยู่ทางด้านโน้น และนอกจากนี้ยังได้ส่งกำนันให้พระยอดเมืองขวางเตรียมเสบียงอาหารไว้ให้พร้อม กำหนดให้ทำการใหญ่อยู่ได้ถึง ๑ ปี อีกด้วย^๖

อย่างไรก็ดีปรากฏว่ากองทหารฝรั่งเสสก็ได้บุกเข้ายึดค่ายของหลวงมลอโยธานุโยคที่เมืองเชียงร่มได้ และจัดการควบคุมตัวหลวงมลอฯ ไว้ที่เรือนในค่ายของหลวงมลอฯ เพื่อส่งตัวไปไว้ที่เมืองวังคำต่อไป นอกจากนี้กองทหารฝรั่งเสสก็ยึดเมืองผาบ้งไว้ได้แล้วด้วย^๗ จึงเห็นได้ว่าเมืองคำเกิดและเมืองคำมวนที่พระยอดเมืองขวางกำลังรับผิดชอบอยู่ต้องปะทะกับกองทหารฝรั่งเสสแน่นอน หลวงวิชิตสรศาสตร์จึงตระเตรียมควบคุมกำลังทหารจากเมืองหนองคายมาช่วยเหลือพระยอดเมืองขวาง โดยตั้งมั่นดูท่วงทีอยู่ที่เมืองท่าอุเทน

เมื่อหลวงวิชิตสรศาสตร์ยกมาถึงท่าอุเทนแล้ว ได้ทราบข่าวทหารฝรั่งเสสได้ยกทัพมาขับไล่พระยอดเมืองขวางแล้ว จึงได้ส่งให้นายทัย นายแปลก นายเวก คุมกำลังทหารจากเมืองหนองคาย กรุงเทพฯ และทหารเกณฑ์เมืองไชยบุรี รวม ๑๔๔ คน ยกไปช่วยพระยอดเมืองขวางตามที่พระยอดเมืองขวางมีหนังสือขอร้องมา และได้มีคำสั่งให้นายทัย นายแปลก นายเวก ให้รีบเร่งออกเดินทางไปที่กลางวันและกลางคืน เมื่อพบทหารฝรั่งเสสจะควบคุมตัวพระยอดก็ให้ขับไล่ฝรั่งเสสไปเสียเพื่อให้ปล่อยตัวพระยอดแต่โดยดี ถ้าฝรั่งเสสไม่ปล่อยก็ให้ทำการสู้รบเพื่อแย่งตัวพระยอดและฆ่าพวกฝรั่งเสสให้หมดสิ้น แล้วให้รีบเร่งไปตั้งค่ายมั่นที่ท่าแก้งเจ็ก และให้แบ่งอีกกองหนึ่งยกไปตั้งสะกดไว้ที่เขากุไฮ ซึ่งใกล้กับเมืองคำเกิด คำมวน เป็นเวลาเดินทาง ๑ วัน^๘ อีกด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่า หลวงวิชิตสรศาสตร์ได้มีคำสั่งให้นายทัย นายแปลก และนายเวก กระทำการ ขนแตกหักกับฝรั่งเสสโดยปราศจากความห่วงเกรงถึงการบีบคั้นทางการเมืองที่ฝรั่งเสสจะพึงกระทำต่อประเทศไทยในภายหลังได้ กองทหารที่นายทัย นายแปลก และนายเวกคุมไป

๖. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๕ ฝ. ๓๐.๕/๑ หมายเลข ๒/๑๓ ปีที่ ๒ หนังสือ (สำเนา) ที่ ๔/๑๑๒ ลงวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๒ ของหลวงวิชิตสรศาสตร์ ขำหลวงเมืองลาวพวน มีไปถึงพระยอดเมืองขวาง ขำหลวงเมืองคำเกิด คำมวน

๗. เอกสารเดียวกัน หนังสือลงวันที่ ๒๐ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๒ ของหลวงวิชิตสรศาสตร์ ขำหลวงเมืองลาวพวน มีไปถึงพระยอดเมืองขวาง ขำหลวงเมืองคำเกิด คำมวน

๘. เอกสารเดียวกัน หนังสือที่ ๑/๑๑๒ ลงวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๒ ของหลวงวิชิตสรศาสตร์ ขำหลวงเมืองลาวพวน ที่มีไปกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม

นั้นไม่ทันจะถึงเมืองคำเกิด คำมวน ปรากฏว่า มงสีเออร์ลุช ได้นำทหารญวนจำนวนหนึ่งเข้า ล้อมค่ายที่พระยอดเมืองขวางทำเอาไว้ แล้วจัดการปลดอาวุธของทหารไทยพร้อมทั้งเข้าควบคุมตัว พระยอดเมืองขวางเอาไว้ โดยที่พระยอดเมืองขวางมิได้ทำการต่อสู้ขัดขวางแต่ประการใด

มงสีเออร์ลุชได้ให้มงสีเออร์โกรสกุแรง พร้อมด้วยทหารญวน ๒๕ คน ควบคุม ตัวพระยอดกับพวกพระยอด ๖๐ คนนำไปส่งที่ปากน้ำหินบูลย์ (หรือปากพิบูลย์ใกล้กับท่าอุเทน) โดยอ้างว่าเพื่อคุ้มกันให้ความปลอดภัยในระหว่างเดินทาง ในวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๒ มงสีเออร์โกรสกุแรงได้นำพระยอดกับพวกออกเดินทางจากเมืองคำมวน ในวันที่ ๓๐ พฤษภาคม ก็มาถึงแก่งเกียด (Keng Kiet ไทยเรียกว่า แก่งเจ๊ก) เพื่อจะลงเรือไปยังปากน้ำหินบูลย์ ใน ระหว่างที่รอคอยหาเรืออยู่นเองก็เกิดเรื่องขึ้นระหว่างทหารฝรั่งเศสกับคนของฝ่ายไทย จนกลายเป็นการสู้รบขึ้น และผลปรากฏว่ามงสีเออร์โกรสกุแรงได้เสียชีวิตในการสู้รบครั้งนี้ และบ้านพัก ของมงสีเออร์โกรสกุแรงก็ถูกไฟเผาด้วย ทหารญวน ของฝรั่งเศสบาดเจ็บล้มตายมากกว่าทางฝ่าย ไทย การสู้รบกันที่แก่งเจ๊กจนมงสีเออร์โกรสกุแรงถึงแก่กรรมนั้นเอง ฝรั่งเศสได้ถือเป็นเรื่อง สำคัญทางการเมืองอย่างมาก ส่วนทางฝ่ายไทยก็ได้ปล่อยอพยพผู้คนมาทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง เตรียมการตั้งรับต่อไปอีก ทางบริเวณเมืองคำมวนที่ฝรั่งเศสยึดไว้แล้ว ได้ตั้งให้มงสีเออร์โซเลร์จัดการ ปกครองและรักษาความสงบเรียบร้อยต่อไป

เหตุการณ์ที่แก่งเจ๊กในครั้งนั้นฝรั่งเศสได้ระบุว่าพระยอดเมืองขวางเป็นตัวละครสำคัญที่ทำให้ มงสีเออร์โกรสกุแรงถึงแก่ความตายในการสู้รบ เป็นการทำให้มหาอำนาจฝรั่งเศสเสียเกียรติภูมิ เป็นอย่างมากในการที่นายทหารคนสำคัญต้องเสียชีวิตลงเพราะฝีมือของทหารไทย โดยที่ฝรั่งเศส ไม่เคยคาดคิดมาก่อน ดังนั้นเมื่อประเทศไทยต้องทำสัญญาสงบศึกกับฝรั่งเศสในวันที่ ๓ ตุลาคม ๒๔๓๖ (ร.ศ. ๑๑๒) ฝรั่งเศสจึงต้องระบุงลงไปยังชัดแจ้งในอนุสัญญาต่อท้ายว่า รัฐบาลไทยจะ ต้องนำตัวพระยอดเมืองขวางขึ้นพิจารณาคดีพิพาทภายใต้ความเห็นชอบรัฐบาลฝรั่งเศส ดัง ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น

เมื่อเหตุการณ์ได้ดำเนินไปถึงขั้นนั้นแล้ว รัฐบาลไทยในขณะนั้นจำต้องปฏิบัติตามข้อตกลง ในอนุสัญญาสงบศึกที่ทำไว้กับฝรั่งเศสด้วยความจำใจ กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวจะต้องมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ จัดตั้งศาลรับสั่งพิเศษขึ้นชำระคดีความพระยอด

เมืองขวางตามที่ฝรั่งเศสกล่าวหา แต่ในการที่จะตั้งศาลรับส่งครั้งนี้ในตอนแรกกรมหลวง
ดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้น ทรงเห็นว่า คณะผู้พิพากษาควรจะ
ได้คิดตั้งจากคนต่างประเทศขึ้นทำหน้าที่เป็นผู้พิจารณาคดี ซึ่งจะดีกว่าการตั้งผู้พิพากษาไทยขึ้น
ชำระความกันเอง อันจะทำให้ฝรั่งเศสเคลือบแคลงใจในความไม่ยุติธรรมของผู้พิพากษาไทยได้
เพราะจำเลยเป็นคนไทยด้วยกันเอง อาจคิดการช่วยเหลือกันได้ และพระเจ้าอนงยาเธอกรมหลวง
เทววงศ์วโรปการก็ทรงปรึกษากับมิสเตอร์โรลิ่ง ยัคมินส์ ที่ปรึกษากฎหมายของกระทรวงยุติธรรม
เกี่ยวกับความข้อนี้ต่างก็เห็นพ้องกันทั้งสองคน^{๑๐}

การที่ฝ่ายไทยคิดจะตั้งชาวต่างประเทศเป็นผู้พิพากษาในศาลรับส่งพิเศษครั้งนี้เห็นว่าเป็น
ความบริสุทธิ์ใจของรัฐบาลไทยอยู่มาก เพราะเมื่อผู้พิพากษาคัดสินคดีไปแล้วฝรั่งเศสจะมาอ้างว่า
ไม่ยุติธรรมย่อมไม่สู้จะสมเหตุสมผลนัก เพราะชาวต่างประเทศที่คิดว่าจะเชิญมาให้เป็นผู้พิพากษา
ในศาลรับส่งพิเศษล้วนเป็นฝรั่งชาติยุโรปและอเมริกาทั้งสิ้น เท่าที่กระทรวงต่างประเทศหมาย
เอาไว้ก็คือ กงสุลเยเนราลอเมริกันที่เซี่ยงไฮ้ (หรืออาจจะเป็นผู้แทนกงสุลเยเนราลที่กรุงเทพฯ) ^{๕๕}
เจ้าพนักงานอังกฤษผู้รู้กฎหมายที่สิงคโปร์ (หรือกงสุลต่างประเทศอื่น ๆ ที่อยู่ในกรุงเทพฯ) กับ
กงสุลเยเนราลฮอลันดาในกรุงเทพฯ และนอกจากนี้จะมีนายทหารผู้ใหญ่ของไทยกับตุลาการใน
ศาลราชทัณฑ์ อีกหลายนายเป็นตุลาการด้วย^{๑๑}

อย่างไรก็ตาม เจตนาของรัฐบาลไทยเกี่ยวกับเรื่องนี้ไม่บรรลุผลสำเร็จตามที่ได้ตั้งเอาไว้
เพราะเมื่อพระเจ้าอนงยาเธอกรมหลวงเทววงศ์วโรปการได้ทรงทำเรื่องนพุดจาหริอมองสิเออร์ปาวี
กงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ขณะนั้นแล้ว ปรากฏว่ามองสิเออร์ปาวีไม่เห็นด้วย โดยอ้างเหตุผล
ว่า ตามสัญญาที่ตกลงกันไว้แล้วเป็นเรื่องของศาลไทย รัฐบาลไทยไม่ควรจะเปลี่ยนแปลงน ^{๕๕}
ประการใด ถึงแม้ว่าทางฝ่ายไทยจะอ้างว่า อยากจะให้กงสุลต่างประเทศเป็นตุลาการพิพากษาคดีให้
เสร็จสิ้นไปโดยที่เดียว จะได้ไม่ต้องมีศาลฝรั่งเศสตั้งขึ้นพิจารณาคดีใหม่อีกก็ตาม^{๑๒}

-
๑๐. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๕ ผ. ๓๐.๕/๒ หมายเลข ๒/๑๓ ปีก ๒
หนังสือลงวันที่ ๒๒ มกราคม ร.ศ. ๑๑๒ ของพระเจ้าอนงยาเธอกรมหลวงเทววงศ์วโรปการเสนาบดี
กระทรวงต่างประเทศ มีไปถึงกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ ราชเลขาธิการในพระองค์รัชกาลที่ ๕
๑๑. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๕ ผ. ๓๐.๕/๒ หมายเลข ๒/๑๓ ปีก ๑
หนังสือ (สำเนา) ที่ ๑๔๑/๑๘๗๗ ลงวันที่ ๒๓ มกราคม ร.ศ. ๑๑๒ ของพระเจ้าอนงยาเธอกรม-
หลวงเทววงศ์วโรปการ แจ้งไปยังมองสิเออร์ปาวี กงสุลฝรั่งเศส
๑๒. เอกสารเดียวกัน หนังสือลงวันที่ ๒๓ มกราคม ร.ศ. ๑๑๒ ของพระเจ้าอนงยาเธอกรมหลวงเทววงศ์-
วโรปการ กราบทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อพิจารณาคำหาทักของรัฐบาลฝรั่งเศสในเรื่องนี้ จะเห็นได้ว่ามีเล่ห์เหลี่ยมแอบแฝงอยู่อย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ ถ้าฝรั่งเศสยินยอมให้ฝ่ายไทยตั้งชาวต่างประเทศเป็นผู้พิพากษาในศาลตั้งกล่าวแล้ว ถ้าหากดำเนินการพิจารณาด้วยความยุติธรรม พระยอดเมืองขวางย่อมจะต้องพินิจคดีและฝรั่งเศสก็จะทักท้วงไม่ได้ เพราะรัฐบาลต่าง ๆ ในบรรดาประเทศในยุโรปและอเมริกาก็จะต้องตำหนิรัฐบาลฝรั่งเศสได้ และมติมหาชนทั่วโลกอาจประณามฝรั่งเศส แต่ถ้าให้รัฐบาลไทยตั้งศาลรับสั่งพิเศษซึ่งประกอบด้วยผู้พิพากษาที่เป็นคนไทย ถึงแม้ว่าศาลจะพิพากษาโทษให้พระยอดเมืองขวางพินิจในคดีนี้ ฝรั่งเศสก็สามารถทักท้วงได้ และฝรั่งเศสก็สามารถตั้งศาลผสมอันประกอบด้วยตุลาการฝ่ายฝรั่งเศสและฝ่ายไทยร่วมกันพิจารณาคดีใหม่เพื่อให้เป็นไปตามความต้องการของรัฐบาลฝรั่งเศส ดังเราจะได้เห็นบทบาทของฝรั่งเศสเกี่ยวกับเรื่องนี้ต่อไป

ในที่สุดพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระราชดำริเห็นว่า เมื่อจำเป็นจะต้องใช้ผู้พิพากษาไทยแน่แล้ว ก็ควรจะให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากรเป็นอธิบดีผู้พิพากษาในคดีความพระยอดเมืองขวางในครั้งนี้ เพราะทรงรอบรู้ในเรื่องคดีความและกฎหมายดีกว่าผู้ใดในขณะนั้น แม้กระทั่งกรมหลวงดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยก็ทรงเห็นด้วย^{๑๓} แต่ปรากฏว่าในครั้งแรกที่มีการทาบถามให้ทรงรับหน้าที่ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากรทรงปฏิเสธเพราะทรงเกรงว่าจะนำความเดือดร้อนและเสียหายมาถึงราชการของบ้านเมืองได้ ทรงอ้างเหตุผลว่า พระองค์เองก็ทรงเป็นเหมือนพวกเดียวกับพระยอดเมืองขวาง และพระองค์เองก็ทรงเป็นที่เคียดแค้นชิงชังของพวกฝรั่งเศสอยู่แล้ว^{๑๔} เกรงว่าการตัดสินใจของพระองค์ครั้งนี้จะถูกฝรั่งเศสกล่าวหาในภายหลังได้ว่าทรงเป็นพวกพระยอดเมืองขวาง และการที่มองสิเออร์ปาวีมิได้ขัดขวางในการที่จะแต่งตั้งพระองค์ให้ทรงเป็นอธิบดีผู้พิพากษาในการพิจารณาคดีความครั้งนี้ ก็อาจจะเป็นเพราะมองสิเออร์ปาวีแลเห็นช่องทางที่จะหาโอกาสเอาเปรียบไทยต่อไปบ้างหน้าได้ กล่าวคือถ้าคำพิพากษาของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากรทำให้พระยอดเมืองขวางได้เปรียบ ฝรั่งเศสก็จะอ้างว่าเพราะกรมหลวงพิชิตปรีชากรทรงเคยกระทำการคล้ายกันกับพระยอดมาแล้วจึงเห็นใจกัน แต่ถ้าทรงพิพากษาว่าพระยอดเมืองขวางมีความผิดจริง ผู้ที่ร่วมกระ

๑๓. เอกสารเดียวกัน หนังสือลงวันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๒ ของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทววงศ์-วโรปการ มีไปทูลกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ ราชเลขานุการในพระองค์รัชกาลที่ ๕

๑๔. เอกสารเดียวกัน หนังสือลงวันที่ ๒๗ มกราคม ร.ศ. ๑๑๒ ของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร ทรงมีไปกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทำการทงหมดภายใต้บังคับบัญชาของพระเจ้าอนงยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมก็จะได้รับความ
เค็ดร้อนมากกว่าผู้อื่นใด สรุปแล้วทรงเห็นว่าพระองค์ทรงมีคดีเรื่องเดียวกันกับจำเลย นั่นคือ
คดีทำร้ายคนของฝรั่งเศส จึงไม่สมควรจะมาเป็นผู้พิพากษาในคดีพระยอกเมืองขวาง แต่แล้วใน
ที่สุดเมื่อไม่สามารถจะหาใครมาแทนได้ กรมหลวงพิชิตปรีชากรจึงต้องทรงยอมรับเป็นอธิบดีผู้
พิพากษาศาลรับสั่งพิเศษตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

คณะผู้พิพากษาในศาลรับสั่งพิเศษครั้งนั้นประกอบด้วย พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิต-
ปรีชากรเป็นอธิบดีผู้พิพากษา พระยาสิทธิราชเดโชชัย พระยาอภัยรณฤทธิ์ พระยาเทเวศร์วงศ์
วิวัฒน์ พระยาธรรมสารนิติ พระยาธรรมสารเนติ พระยาฤทธิรงค์ธรรมาธิบดี เป็นผู้พิพากษา
โดยมีหลวงรัตนานุปัติ เป็นจำว่าศาล^{๑๕} ผู้ฟังความฝ่ายฝรั่งเศสได้แก่มองสิเออร์ตูโคส^{๑๖} ใน
การพิพากษาคดีพระยอกเมืองขวางของศาลรับสั่งพิเศษในครั้งนั้นทางฝ่ายไทยได้วางหลักเกณฑ์ในการ
พิจารณาไว้ดังนี้คือ ประการแรก ถ้าผู้แทนของรัฐบาลฝรั่งเศสกล่าวโทษใครก็ตามที่อยู่ในบังคับ
สยามว่าได้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่ทุ่งเชียงคำ จะต้องนำตัวมาพิจารณา ณ ศาลรับสั่งทง
สน ประการที่สอง ถ้าผู้แทนรัฐบาลฝรั่งเศสเห็นสมควรนำใครคนใดคนหนึ่งที่เป็นพยานมายังศาล
เพื่อประกอบการพิจารณาความ จะได้รับการพิจารณาด้วย ประการที่สาม ผู้แทนรัฐบาลฝรั่งเศส
จะได้รับอนุญาตให้ช่วยในการชำระความ และจะได้เสนอต่อศาลพิจารณาคำถามหรือความเห็นใดๆ
อันเป็นข้อเท็จจริง ประการที่สี่ ผู้แทนฝ่ายไทยมีสิทธิในการช่วยชำระความ และกระทำการ
เหมือนอย่างเช่นผู้แทนฝรั่งเศส ประการที่ห้า ศาลนี้จะได้ชำระความโดยเปิดเผย และประการ
สุดท้าย ผู้ต้องหาทุกคนจะได้รับอนุญาตให้แต่งตั้งนายช่วยว่าความได้^{๑๗}

ในศาลรับสั่งพิเศษที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งขึ้นมาเพื่อชำระคดีความพระยอกเมือง
ขวางในครั้งนั้น พ.ร.บ. ประกาศจัดตั้งศาลรับสั่งพิเศษ ลงวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๒ ได้ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้หลวงสุนทรโกษา กับ นายหัดบ้ำเรอ หุ้มแพร เป็นทนาย

๑๕. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๕ ผ. ๓๐๕/๖ หมายเลข ๒/๑๓ ปีก ๔ คำ
พิพากษาแย้งของกรมหลวงพิชิตปรีชากร ในคดีเรื่องพระยอกเมืองขวาง

๑๖. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๕ ผ. ๓๐๕/๒ หมายเลข ๒/๑๓ ปีก ๑ หนังสือ
ลงวันที่ ๒๒ มกราคม ร.ศ. ๑๑๒ ของพระเจ้าอนงยาเธอกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ มีไปทูลกรมหมื่น
สมมติอมรพันธ์ ราชเลขาณุกการในพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๑๗. เอกสารเดียวกัน หนังสือลงวันที่ ๒๓ มกราคม ร.ศ. ๑๑๒ จากกรมหลวงเทววงศ์วโรปการทรงมีไปถึง
มองสิเออร์ปาวี กงสุลเยเนราลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ

แผ่นดินสำหรับพิจารณาคนในบังคับสยาม ผู้ต้องหาว่ากระทำอันตรายแก่คนในบังคับฝ่ายฝรั่งเศส
ที่แก่งเจ๊กเมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๒^{๑๘} ดังนั้นหลวงสุนทรโกษา กับ นายหส์บำเรอ
หุ้มแพร จึงได้ยื่นแจ้งความต่อศาลรับสั่งพิเศษ ณ วันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๒ ตามที่
บุคคลทั้งสองได้รับมอบหมาย

ในคำแจ้งความซึ่งยื่นต่อศาลได้ระบุว่า พระยอดเมืองขวาง ข้าหลวงเมืองคำเกิด คำมวน
ได้กระทำการร้ายที่แก่งเจ๊กเมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๒ กล่าวคือ ในประการแรก ได้ตั้งใจ
และตั้งใจที่จะฆ่าไว้ก่อน ได้ฆ่าเองหรือสั่งให้คนอื่นฆ่า นายทหารฝรั่งเศสที่มีชื่อว่า มงสิเออร์
โกรสกุแรงตาย ประการที่สอง ได้ตั้งใจและตั้งใจที่จะฆ่าไว้ก่อนแล้ว ได้ฆ่าเองหรือสั่งให้คน
อื่นฆ่า พลทหารญวนที่กำหนดรู้แน่ไม่ได้ ประมาณอยู่ในระหว่าง ๑๖ กับ ๒๔ คน ซึ่งเป็น
พลทหารแต่ส่วนหนึ่งในกองทหารที่มงสิเออร์ โกรสกุแรงได้บังคับบัญชา ประการที่สาม ได้
จงใจทำเองหรือสั่งให้คนอื่นกระทำอันตรายมีบาดเจ็บสาหัสแก่บุญจันล่ำมเขมร กับ ญูเยน วัน คัน
ทหารญวนนั้น ประการที่สี่ ได้ปล้นหรือสั่งให้คนอื่นปล้นเอาเครื่องศาสตราวุธและกระสุนดินดำ
กับทั้งสิ่งของเครื่องใช้สำหรับตัวของมงสิเออร์ โกรสกุแรงและของล่ำมเขมรชื่อบุญจัน กับเงิน ๘๒
เหรียญ ซึ่งอยู่ในหีบของล่ำมเขมรด้วย และประการสุดท้าย ได้จงใจแกล้งทิ้งไฟหรือสั่งให้เผาไฟ
เผาเรือนโรงซึ่งมงสิเออร์ โกรสกุแรงและพลทหารของเขายืนนั้นไหม้เสีย การกระทำดังกล่าวนี้
ย่อมอาจก่อให้เกิดสงครามระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศสได้^{๑๘}

ในตอนท้ายของคำแจ้งความต่อศาลได้ขอให้ศาลพิจารณาชำระพระยอดเมืองขวาง และ
เมื่อได้พิสูจน์ว่ามีความผิดในข้อใด ขอให้ศาลตัดสินลงโทษดังต่อไปนี้ คือ สำหรับโทษในสาม
ประการแรก เป็นการกระทำความร้ายต่อบุคคล ในมาตรา ๑๐ ลักษณะโทษแปดสถาน^{๑๙}ที่ ๑ ในอาญา
หลวง ผู้กระทำความผิดดังกล่าวจะต้องถูกลงโทษ ๘ สถาน คือจะต้องถูกฆ่าให้ตายตกไปตามกันสถาน
หนึ่ง ตัดเท้าแล้วประจานสถานหนึ่ง โขยด้วยลวดหนึ่งไม้นวดย ๕๐ ที่สถานหนึ่ง ให้จำไว้แล้ว
เอาตัวไปตะพุ่นหญ้าข้างสถานหนึ่ง ให้ปรับไหมสี่เท่าแล้วเอาตัวลงเป็นไพร่สถานหนึ่ง ให้ปรับ
ไหมสามเท่าสถานหนึ่ง ให้ปรับไหมสองเท่าสถานหนึ่ง และให้ปรับไหมโดยปรกติสถานหนึ่ง
ซึ่งโทษทั้งแปดสถานนี้จะได้รับสถานใดเป็นหน้าตาของศาลที่จะพิจารณา โทษในประการที่สี่^{๒๐}

๑๘. เอกสารเดียวกัน คำร้องของนายฝ่ายไทยต่อศาลรับสั่งพิเศษในคดีพระยอดเมืองขวาง วันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๒

๑๙. ที่เดียวกัน

ว่าด้วยปล้น^๕ มาตรา ๑๐๘ ให้ลงโทษด้วยลวดหนั่ง และสักรอยสักประจานไว้ที่หน้าอก รวม
ทั้งปรับไหมตามบทพระอัยการ ส่วนโทษในประการที่ ๕ ว่าด้วยการทิ้งไฟ^๕ มี พ.ร.บ. ใน
รัชกาลที่ ๕ ได้ประกาศว่า ความผิดทิ้งไฟ^๕ให้ลงโทษถึงตายได้^{๒๐}

การพิจารณาคดีพระยอคเมืองขวางในครั้งนั้นศาลรับสั่งพิเศษได้ทำการสืบพยานได้ความว่า
พระยอคเมืองขวาง มีตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดคำเกิด คำมวน ซึ่งเป็นที่ใกล้พรมแดน
ฝรั่งเศสมา ๘ ปีแล้ว ในวันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๖ (ร.ศ. ๑๑๒) นายทหารฝรั่งเศสผู้หนึ่ง
มีนามว่า ลูซ ได้นำทหารญวนกองหนึ่งมาล้อมค่ายซึ่งจำเลยทำไว้ แล้วได้จับตัวจำเลยกับเจ้า
พนักงานรองๆ และคนอื่นๆ ในบังคับบัญชาจำเลยไป และได้รับอาวุธและสิ่งของของจำเลยและ
และพวกไปสิ้น ในขณะนั้นจำเลยมิได้ต่อสู้หรือขัดขวางประการใด เพราะดูเหมือนว่าจะเข้าใจ
ว่ารัฐบาลสยามและรัฐบาลฝรั่งเศสยังมีไมตรีต่อกันเป็นอันดี จำเลยจึงส่งจดหมายฉบับหนึ่งแก่นาย
ลูซ (ลงวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๒)^{๒๑} เล่าถึงเรื่องเจ้าพนักงานฝรั่งเศสทำการรุนแรงต่างๆ
และขอมอบหมายกิจการปกครองบ้านเมืองแถบนั้นแก่นายลูซ (โดยจำเลยเข้าใจว่ากิจการที่นายลูซ
กระทำไปนั้น นายลูซได้รับคำสั่งจากรัฐบาลฝรั่งเศสทั้งสิ้น) จนกว่าจำเลยจะได้รับคำสั่งจากผู้มี
อำนาจเหนือ หรือรัฐบาลฝรั่งเศสและรัฐบาลสยามจะได้ตกลงกันประการใด เมื่อนายลูซได้รับคำ
บอกกล่าวจากจำเลยแล้วก็ได้จำเลยและคนใต้บังคับบัญชาออกไปเสีย แต่จำเลยไม่ยอมทำตาม โดย
อ้างเหตุผลว่าจำเลยจะออกจากเขตซึ่งรัฐบาลสยามตั้งจำเลยเป็นผู้ปกครองรับผิดชอบไม่ได้ เมื่อเป็น
เช่นนั้น นายลูซจึงส่งนายโกรสกุแรงและทหารญวน ๒๐ คนให้พาจำเลยไปส่งที่ท่าอุเทน โดยกล่าว
ว่าราชกรณแถบนั้นมีความเกลียดชังจำเลยจึงต้องให้ควบคุมจำเลยไปเพื่อช่วยป้องกันอันตราย และ
ในขณะที่ออกคำสั่งนี้ นายลูซได้บังคับให้จำเลยและคนใต้บังคับบัญชาส่งสิ่งของที่มีติดตัวอยู่แก่
เจ้าพนักงานฝรั่งเศสต่อหน้าเขา โดยนายลูซว่าจะให้เอาไปรวมกับของที่เขาริบไปจากจำเลยคราว
แรก เมื่อไปถึงท่าอุเทนแล้วจะคืนให้ทั้งสิ้น ที่ต้องทำดังนี้เพื่อจะป้องกันมิให้พวกจำเลยต้องมา
ร้องกล่าวโทษทหารของฝรั่งเศสภายหลังว่าได้ลักของๆ พวกจำเลยไป

นายโกรสกุแรงและทหารของเขาได้คุมจำเลยออกเดินทางจากคำมวนเมื่อวันที่ ๒๖
พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๒ เมื่อเดินทางไปได้สองสามวันก็ถึงหน้าหลักหิน (Na Lak Hin) ซึ่งเป็นที่

๒๐. ที่เดียวกัน

๒๑. เอกสารเดียวกัน หนังสือ (สำเนา) ที่ ๔๔๘/๒๐๐๔๑ ลงวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๒ จากพระเจ้า
ห้องยาเธอกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ ทรงมีไปถึงมอญสเตอร์ ปาวิ กงสุลเยนราลฝรั่งเศสประจำ
กรุงเทพฯ

แห่งหนึ่งระหว่างท่าอุเทนและคำมวน จากนั้นนายโกรสกุแรงได้ออกเดินหน้าไปก่อน สั้งให้
จำเลยและพวกตามไปภายหลัง แต่จำเลยกับพวกได้พากันไปในที่นั้นแห่งหนึ่งเป็นของมีมาแต่เดิม
และได้มีคนไปรายงานแก่นายโกรสกุแรงว่า จำเลยจะต่อสู้และกำลังให้คนหาไม้มาตั้งค่าย ต่อจาก
นั้นมาอีก ๒ วัน นายโกรสกุแรงพร้อมด้วยล่าม ๑ คนและทหาร ๑๐ คนได้พากันมา ณ ที่นั้นของ
จำเลย โดยอ้างว่าจะมาเอาตัวหลวงอนุรักษ เจ้าพนักงานที่ ๒ ของจำเลยไปกับเขา เพราะหลวง
อนุรักษได้เคยทำท่งที่ผู้ฝรั่งเศสและไปเที่ยวประกาศแก่ราษฎรที่คำมวนว่าทหารไทยจะยกมาตี
ฝรั่งเศสกลับไปเป็นแน่ หลวงอนุรักษไม่ยอมไปกับฝรั่งเศส นายโกรสกุแรงจึงให้ทหารจับตัวหลวง
อนุรักษโดยใช้อำนาจรุนแรง และได้นำไปขังไว้ที่ห้องในเรือนซึ่งนายโกรสกุแรงและทหารพักอยู่
ตลอดเวลาจำเลยมิได้โต้เถียงแม้เพียงเล็กน้อย จนตกเย็นจึงใช้คนให้ไปร้องขอให้นายโกรสกุ-
แรงปล่อยหลวงอนุรักษกลับมาหาจำเลย และคนของจำเลยได้บอกให้นายโกรสกุแรงทราบด้วยว่า
ถ้าเขาไม่ทำตามข้อร้องนั้นจะต้องขาดไม้ตรึงกันเป็นแน่แท้ นายโกรสกุแรงก็หาได้ทำตามคำขอของ
จำเลยไม่

ในเย็นวันเดียวกันนั้นมีคนมาแจ้งแก่จำเลยว่า นายโกรสกุแรงจะมาจับตัวจำเลยและพวกด้วย
จำเลยเห็นว่าหลวงอนุรักษถูกฝ่ายฝรั่งเศสรังแกมานานแล้ว ถ้าจำเลยขึ้นอยู่ที่นั่นต่อไปก็จะต้อง
ลำบากด้วย จึงได้พาพรรคพวกลงเรือไปเวียงกระแสนซึ่งอยู่ไกล ระยะเดินทาง ๔-๕ ชั่วโมง
ขณะที่เดินทางไปจำเลยได้พบกับกองลำเลียง ๕๐ คนเดินทางจากท่าอุเทนจะไปหาจำเลย จำเลย
จึงชวนพวกกลับไปยังเวียงกระแสนด้วย ที่เวียงกระแสนจำเลยพบนายทหารไทยสองคน คือ นาย
หุ้ยกับนายแปลกกับพวกทหารไทยประมาณ ๕๐ คน นายทหารทั้งสองนั้นแจ้งกับจำเลยว่า หลวง
วิชิตสรศาสตร์ผู้ว่าราชการจังหวัดท่าอุเทนได้ข่าวว่าฝรั่งเศสคุมกำลังเข้ามายึดเมืองคำมวน และจับ
จำเลยกับพวกเป็นเชลย จึงสั่งให้บุคคลทั้งสองและพลทหาร ๕๐ คนเดินทางมาช่วยแก่จำเลย และ
บังคับพวกฝรั่งเศสให้ยกกำลังถอยออกจากพระราชอาณาเขตให้เป็นผลสำเร็จ จำเลยและนายทหาร
จึงเห็นพร้อมกันว่า สิ่งที่จะต้องทำนั้นก็คือ ต้องเอาหลวงอนุรักษซึ่งฝรั่งเศสยังคุมตัวไว้พร้อมด้วยสิ่ง
ของทรัพย์สินเงินคัมมาให้ได้เสียก่อน ดังนั้นจำเลยจึงคุมคน ๑๘ หรือ ๑๙ คน ซึ่งไม่ได้สวม
เครื่องแบบ และมีอาวุธเพียง ๖ คนเท่านั้น ออกเดินนำทางกองทหารไปยังที่หลวงอนุรักษถูกขัง
อยู่ ครั้นแล้วจำเลยและนายทหารทั้งสองได้สั่งให้ขุนวัง เจ้าพนักงานคนหนึ่งซึ่งทำอุเทน ไปเจรจา
ขอให้นายโกรสกุแรงปล่อยหลวงอนุรักษคืนมา ส่วนจำเลยและคนอื่น ๆ ได้ไปยืนฟังเหตุการณ์อยู่
ห่างๆ หลวงอนุรักษถูกขังประมาณ ๗ วัน

เมื่อจำเลยตะโกนเรียกหลวงอนุรักษ ล่ามได้ร้องตะโกนเป็นภาษาต่างประเทศ และนาย
โกรสกุแรงได้จับข้อมือหลวงอนุรักษเดินหายเข้าไปในห้อง แล้วล่ามและทหารญวนคนหนึ่งได้นำ
บันไดหายเข้าไปข้างในเรือนบ้าง อีกสักครู่ต่อมาได้เห็นหลวงอนุรักษสลัดมือหลุดจากนายโกรสกุแรง
วิ่งออกมาจากเรือนมารวมกับจำเลยได้ ทันใดนั้นมีเสียงปืนดังขึ้น ๑ นัด แล้วทหารไทยยืนอยู่
ข้างหน้าจำเลยล้มตายลง แล้วปืนโตลั่นจากบ้านนอก ๒-๓ นัด และคนไทยล้มตายลงอีกหลาย
คน เมื่อเป็นเช่นนั้น นายปลกกั๊บนายหุ้ยจึงรายงานแก่จำเลยว่าถึงเวลาที่ฝ่ายไทยจะยิงตอบแล้ว
และพวกเขาก็ยิงตายหลายคน จำเลยกับนายทหารทั้งสองจึงออกคำสั่งแก่ทหารให้ระดมยิง ทหาร
ญวนซึ่งเข้าแถวอยู่หน้าบ้านและหลังบ้านจึงได้ยิงโต้ตอบไทยเรื่อยไป

ในระหว่างที่สู้รบกันอยู่นั้น พยานจำเลยต่างเห็นไฟลุกขึ้นข้างหลังบ้านพัก เมื่อไฟลามไป
ครึ่งบ้าน ได้แล้ว พยานเห็นนายบุญจันวิ่งออกจากบ้านมาหาหลวงอนุรักษอ่อนวอนขอให้ไว้ชีวิต
และหลวงอนุรักษก็บอกกับนายบุญจันไว้ ถึงตอนนั้นการสู้รบได้สงบลงแล้ว และพยานได้ยินจำเลย
ออกคำสั่งให้คนไปเก็บศพขุนวัง ซึ่งเป็นผู้ไปเจรจากับฝรั่งเศสต่อหน้าคนไทยอื่น ๆ และถูกปืนตาย
ในתרב กับให้รวบรวมศพทหารญวนที่ตาย และเก็บขึ้นมา ๕ กระบอก เมื่อนับทั้งสิ้นแล้วฝ่าย
ไทยตาย ๖ คน คือขุนวังและทหารอีก ๕ คน และทหารบาดเจ็บอีก ๕ คน ฝ่ายฝรั่งเศสมีตาย
๑๓ คน คือนายโกรสกุแรง กับทหารญวนอีก ๑๒ คน ต่อจากนั้นจำเลยและพรรคพวกรวมทั้ง
นายบุญจันก็กลับลงเรือไปเวียงกระแสนยังค่ายที่ทำได้

จากการพิจารณาคดีของศาล เพื่อพิจารณาถ้อยคำของฝ่ายจำเลยเทียบเคียงกับคำพยานทั้ง
สองฝ่าย คือทั้งฝ่ายโจทก์และจำเลยแล้ว ศาลได้ลงมติเป็นเอกฉันท์พิพากษาให้จำเลยพ้นผิดจากข้อ
กล่าวหาของโจทก์ทั้ง ๕ ประการที่กล่าวมาแล้วข้างต้น^{๒๒} และมีคำสั่งให้หลวงรัตนัญัติ จำศาล
รับสั่งพิเศษ ให้จัดการปล่อยตัวจำเลยพ้นโทษไป ทั้งนี้ตั้งแต่วันที่ ๑๗ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๒ เป็นต้นไป

การพิพากษาคัดสินยกโทษพระยอลเมืองขวางในครั้งนั้นจะเป็นเรื่องที่ลำบากใจอยู่ไม่น้อย
สำหรับคณะผู้พิพากษาศาลรับสั่งพิเศษ ดังที่กรมหลวงพิชิตปรีชากรได้ทรงแสดงความวิตกไว้แต่
เบื้องแรกแล้วว่าฝรั่งเศสย่อมจะไม่ยอมรับการตัดสินในครั้งนั้นแน่นอน หนังสือพิมพ์ Bangkok
Times ได้ตีพิมพ์รายงานข่าวจากสำนักข่าวรอยเตอร์ ซึ่งออกข่าวที่กรุงลอนดอน เมื่อวันที่ ๒๐
มีนาคม ร.ศ. ๑๑๒ ว่า รัฐบาลฝรั่งเศสได้ยาลงหนังสือสัญญาที่ฝรั่งเศสทำกับไทยนั้นจะต้องมีศาล

๒๒. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๕ ฝ. ๓๐.๕/๖ หมายเลข ๒/๑๓ ปีก ๔ คำ
พิพากษาแย้งของกรมหลวงพิชิตปรีชากร ในคดีเรื่องพระยอลเมืองขวาง (มีรายละเอียดอยู่ในเอกสาร
ฉบับนี้ซึ่งผู้สนใจจะอ่านได้)

อุทธรณ์ตรวจคดีเรื่องพระยอดเมืองขวางที่เพิ่งชำระเสร็จไปไม่นานอีกชั้นหนึ่ง และในระหว่างนี้
ฝรั่งเศสจะต้องยึดเอาเมืองจันทบุรีไว้ก่อน^{๒๓}

ในที่สุดการคาดคะเนของฝ่ายไทยและกระแสน้ำจากสำนักข่าวรอยเตอร์เมื่อวันที่ ๒๐
มีนาคม ร.ศ. ๑๑๒ ก็เป็นความจริง เมื่อสถานกงสุลฝรั่งเศสได้มีหนังสือมาหารือกับกระทรวงต่าง-
ประเทศไทยเกี่ยวกับเรื่องการจัดตั้งศาลผสมชั้นพิจารณาคดีพระยอดเมืองขวางใหม่อีก และให้ฝ่าย
ไทยตั้งตุลาการ ๒ นาย ร่วมกับตุลาการของฝรั่งเศส^{๒๔} โดยรัฐบาลฝรั่งเศสตั้งให้มอติเออร์มอน-
โด้ อธิบดีศาลอุทธรณ์เมืองชานอายเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลผสม มอติเออร์คามัคต์ ที่ปรึกษาศาล
อุทธรณ์เมืองไซ่ง่อน และมอติเออร์ฟูเยเนล ทนายของฝรั่งเศสที่เมืองสมิถ์อ็อง เป็นผู้พิพากษารวม
๒ นาย สำหรับทนายแผ่นดินของฝรั่งเศสได้แก่มอติเออร์ตูร์เวล ทนายของฝรั่งเศส ที่ประจำ
อยู่เมืองไซ่ง่อน^{๒๕}

กระทรวงการต่างประเทศไทยมีความรู้สึกหนักใจอยู่ไม่น้อยในการเลือกเฟ้นตัวผู้พิพากษา
ที่จะไปนั่งพิจารณาคดีร่วมกับผู้พิพากษาของฝรั่งเศส ในที่สุด กรมหลวงเทววงศ์วโรปการ เสนาบดี
กระทรวงการต่างประเทศ ก็ทรงมีหนังสือแจ้งไปยังสถานกงสุลฝรั่งเศสว่ารัฐบาลไทยได้แต่งตั้งให้
พระยามหาอำมาตยาธิบดี และพระเกษมสุขการีย์ เป็นผู้พิพากษาด้านฝ่ายไทย ๒ นายร่วมในศาลผสม^{๒๖}
การที่ฝรั่งเศสมีผู้พิพากษาดัง ๓ คนในศาล และอธิบดีผู้พิพากษาเองก็เป็นชาวฝรั่งเศสด้วย แต่ฝ่าย
ไทยกลับมีผู้พิพากษาร่วมอยู่ด้วยเพียง ๒ คนเท่านั้น แสดงถึงการใช้อำนาจและการเอารัดเอาเปรียบ
ของฝรั่งเศสอย่างเห็นได้ชัด จนถึงกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราช
กระแสรับสั่งว่า

แลไม่เห็นเลยว่าจะจบลงเพียงใด กว่าจะได้ตัดหัวพระยอด สงสัยว่าเพราะเหตุใด
จึงมีแต่ฝรั่งเศสเป็นอธิบดี เราเป็นแต่ลูกขุนพลอยหยัก ๒ คน ผลมันจะเป็นอย่างไร
พระเกษมนั้นเขายังใหม่ วิตกอยู่แต่พระยามหาอำมาตย์เดิมที กลัวจะผูกผัน

๒๓. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๕ ฝ. ๓๐.๕/๒ หมายเลข ๒/๑๓ ปีก ๑ ข่าว
โทรเลขจากสำนักงานข่าวรอยเตอร์ ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ Bangkok Times

๒๔. เอกสารเดียวกัน หนังสือลงวันที่ ๒ เมษายน ร.ศ. ๑๑๓ ของกรมหลวงเทววงศ์วโรปการทรงมีไปทูล
กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์

๒๕. เอกสารเดียวกัน คำแปลโทรเลขที่ ๑๕/๑๑๖ ลงวันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๑๓ จากพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ
สถานทูตไทย ณ กรุงปารีส กราบทูลกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ

๒๖. เอกสารเดียวกัน หนังสือ (สำเนา) ที่ ๑/๒๗๒ ลงวันที่ ๖ เมษายน ร.ศ. ๑๑๓ จากกรมหลวงเทววงศ์-
วโรปการ ถึง ม. โยเซฟ บีเลงสะกี อุปทูตสถานกงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ

ไม่ทันเข้าใจว่าอะไรแล้วเสียแล้ว และหมูนั้ก็หายไป นึกหน้าใครอื่นก็ไม่ออก
มีแต่เจ้าขาว^{๒๗} ก็จะขึ้นชื่อว่าป็นเจ้าไป ไหน ๆ จะให้ผิดให้ได้แล้วก็ตามเถิด^{๒๘}

เมื่อพิจารณาจากพระราชกระแสรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว
จะเห็นได้ว่า การเตรียมการต่อสู้คดีการเมืองที่สำคัญของฝ่ายไทยครั้งนั้นดูออกจะกระท่อนกระเท้น
เต็มที นับตั้งแต่จำนวนผู้พิพากษาในศาลผสมก็น้อยกว่าฝรั่งเศส ไปจนกระทั่งความไม่พร้อมของ
ผู้พิพากษาด้านไทย แต่ถึงอย่างไรก็ต้องสู้กันไปเท่าที่โอกาสจะอำนวยให้ สำหรับหนายความที่จะ
ว่าความให้กับพระยอนันเป็นชาวต่างประเทศทั้ง ๒ คน คือ มองสิเออร์เตเลกี กับ มองสิเออร์
คูวัล ชาวฝรั่งเศสทั้งคู่

การพิจารณาคดีในศาลผสมครั้งนี้ อธิบดีศาลผสมได้ออกทนายสั่งให้เปิดศาลชำระคดีความ
เรื่องแก่งเจ๊กกันที่ตึกที่พักของราชทูตฝรั่งเศส ในวันจันทร์ที่ ๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๓^{๒๙} แต่ก่อน
ที่จะเปิดการพิจารณาคดีพระยอนเมืองขวางกันครั้งนี้^{๓๐} เรื่องยุ่งยากหลายประการ กล่าวคือ ประ-
การแรก ทางฝ่ายฝรั่งเศสเสนอว่า ถ้าศาลผสมยืนยันเห็นด้วยกับคำตัดสินของศาลรับสั่งพิเศษที่ตัดสิน
ให้พระยอนเมืองขวางพ้นผิด ก็ให้ปล่อยผู้ต้องหาไปทันทีเมื่อศาลได้อ่านคำตัดสินแล้ว แต่ถ้าศาล
ตัดสินว่ามีผิดจะต้องลงโทษก็สมควรจะให้เอาตัวไปไว้ในเรือฝรั่งเศส โดยให้ผู้บังคับการเรือรบ
ฝรั่งเศสควบคุมตัวจำเลยไว้พลางก่อน จนกว่ารัฐบาลไทยและฝรั่งเศสจะได้ตกลงกันว่า จะส่งพระยอน
เมืองขวางไปจำคุกไว้ในที่ใด ในประเทศไทยหรือฝรั่งเศส^{๓๑} เรื่องนี้ไทยคงจะยอมให้พระยอน
ถูกขังคุกนอกประเทศไทยไม่ได้แน่นอน อีกประการหนึ่ง ทางฝ่ายฝรั่งเศสเรียกขอหนังสือหลวง
วิจิตรสรศาสตร์ที่มีไปถึงพระยอนเมืองขวางก่อนจะเกิดกรณีแก่งเจ๊กเพื่อไปประกอบการพิจารณาคดี
ด้วย เพื่อจะหาหลักฐานมัดตัวพระยอนเมืองขวางเกี่ยวกับเรื่องส่งให้มามองสิเออร์ โกรสกุแรงและ
ทหารญวนตาย จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกระแสรับสั่งว่า

๒๗. ผู้เขียนยังค้นไม่พบหลักฐานว่า “เจ้าขาว” ในที่นี้ ร.๕ ทรงหมายความว่าพระญาติพระองค์ใด

๒๘. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๕ ฝ. ๓๐.๕/๒ หมายเลข ๒/๑๓ ปีที่ ๑ ลาย
พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงไว้ในหนังสือ ลงวันที่ ๒ เมษายน
ร.ศ. ๑๑๓ ของกรมหลวงเทววงศวิโรปการ ซึ่งมีไปทูลกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์

๒๙. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๕ ฝ. ๓๐.๕/๑ หมายเลข ๒/๑๓ ปีที่ ๒ หมายเลข
คำสั่งของศาลผสมที่กรุงเทพฯ ลงวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๓

๓๐. เอกสารเดียวกัน หนังสือลงวันที่ ๘ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๓ จากมองสิเออร์โยเซฟ บีเลงสะกี มีไปกราบ
ทูลกรมหลวงเทววงศวิโรปการ

การที่ขอหนังสือหลวงวิชิตนั้นแปลว่าจะคุยเรื่องสั่งให้ฆ่า แต่ก็มีทางแก้อยู่แล้ว เพราะในคำสั่งทหารว่า ถ้าฝรั่งเศสยิงก็ให้ฆ่าเสีย เป็นการตอบกัน จะเป็นก็แต่ หลวงวิชิตจะใช้จำนวนไม่ตีๆประการใด เกรงว่าจะคิดเผาไว้เสียให้หมด อย่า ให้นักรบสู้ต่อไป มากกว่าที่คิดเห็นกันว่าฝรั่งเศสจะมาสำแดง ยุติธรรมขอให้ ระวังตามกำลังเกิด^{๓๑}

กล่าวโดยสรุปจากพระราชกระแสรับสั่งตอนนั้นจะเห็นได้ว่า ฝรั่งเศสจะต้องหาทางทำให้ พระยอลเป็นผู้กระทำผิดให้จงได้ โดยไม่ต้องคำนึงถึงความยุติธรรม ฝ่ายไทยก็ต้องต่อสู้กันไปตาม กำลังเท่าที่จะทำได้ มีเรื่องน่าขบขันอยู่บ้างเกี่ยวกับการวางแผนสู่ลศความให้กับพระยอลเมืองขวาง ของฝ่ายไทย กล่าวคือ ก่อนหน้าที่จะตัดสินคดีทนายความของพระยอลได้มาบอกกับมิสเตอร์โรลิ่ง ยัคมินส์ ที่ปรึกษากระทรวงต่างประเทศไทยว่า ครั้นพระยอลเมืองขวางไม่มีผิดแน่ ศาลผสมคง ต้องปล่อยตัวให้พ้นโทษในที่สุด ทางฝ่ายไทย อันมีกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ กับ มร. โรลิ่ง ยัคมินส์ ได้ตกลงกันว่า จะตัดสินบนทนายของพระยอลโดยไม่ให้ทนายรู้ตัวว่าเป็นสินบน กล่าวคือ ถ้าทนายของพระยอลคิดสู่ลศความได้ตลอดจนพ้นโทษโดยไม่ต้องรับโทษแล้ว พวกคนไทยที่เป็น เพื่อนฝูงของพระยอลจะทำขวัญทนายให้มากกว่าค่าธรรมเนียมที่เรียกรอ้งมา เพื่อที่ทนายความของ พระยอลจะได้มีความพากเพียรต่อสู้สาหัสยิ่งขึ้น^{๓๒} แต่แล้วในที่สุดพระยอลแพ้คดี ทนายฝรั่งเศสก็ เลยอดได้สินบนก่อนนั้นไป

ในคำฟ้องกล่าวหาพระยอลเมืองขวาง ซึ่งมองสิเออร์ยอช ดูว์เวล ผู้กระทำการต่างทนาย แผ่นดินฝรั่งเศส ขึ้นต่อศาลผสมเมื่อวันที่ ๒๗ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๓ นั้นได้ระบุว่า พระยอลเมือง ขวาง อายุประมาณ ๔๐ ปี เป็นขุนนางไทย เดิมเป็นข้าหลวง ณ เมืองคำมวน คำเกิด เกิดที่ เมืองนครสวรรค์ ในประเทศไทย ตั้งบ้านเรือนอยู่ในกรุงเทพฯ ได้กระทำการร้ายแรงดังต่อไปนี้^{๓๓} ประการแรก เป็นผู้ได้กระทำการโดยพลการตนเอง รู้เห็นเป็นใจสมรู้ร่วมคิดกระทำความ ร้าย มองสิเออร์ ไกรสุกแรง นายทหารฝรั่งเศสประจำเมืองวันที่ประเทศญวนถึงแก่ชีวิต ณ ตำบลแก่งเจ๊ก แขวงเมืองท่าอุเทน เมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๒ ประการที่สอง เป็นผู้ได้กระทำการ โดยพลการตนเอง รู้เห็นเป็นใจสมรู้ร่วมคิดกระทำความร้ายแก่พวกญวนเกณฑ์หัดถึงแก่ชีวิตหลาย

๓๑. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๕ ฝ. ๓๐.๕/๓ หมายเลข ๒/๑๓ บั๊ก ๑ ลาย พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๓

๓๒. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๕ ฝ. ๓๐.๕/๓ หนังสือลงวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๓ จากกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ ทรงมีไปทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์

คน รวมทั้งทำอันตรายแก่ล้ามเขมรชื้อบุญจันด้วย ประการที่สาม เป็นผู้ได้กระทำการโดยพลการตนเอง รู้เห็นเป็นใจสมรู้ร่วมคิดลอบปลงโจงสิ่งของที่ยกให้กับเสื่อผ้า เครื่องศาสตราวุธ และกระสุนดินดำหลายสิ่ง ทำให้ของนั้นเสียไป รวมทั้งสิ่งของของงู เยน วัน คัน ทหารญวนด้วย ประการที่สี่ พระยอกเมืองขวางออกคำสั่งให้พรรคพวกของตนแกล้งเผารือนพักที่อยู่อาศัยของมอญ สีเออร์ โกรสกุญแจได้รับความเสียหาย^{๓๓} รวมทั้งหมดเป็น ๔ ข้อหาด้วยกัน

เมื่อถึงเวลาเปิดการพิจารณาคดีความพระยอกเมืองขวางในวันที่ ๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๓ ตกลงเห็นหลวงจ่านึงติฐการล้ามฝ่ายไทยในศาลรู้สึกห่วงใยพระยอกเมืองขวางมาก จึงขอร้องให้พระยาราชวรานุกูล ข้าราชการกระทรวงมหาดไทยขณะนั้น แนะนำช่องทางแก่พระยอกเมืองขวางด้วย พระยาราชวรานุกูลก็พาพระยอกไปปรึกษากับพระยามหาอำมาตยาธิบดีและกรมหลวงเทเวศร์-วิโรปการเป็นการส่วนตัว ก็ทราบว่าเป็นเรื่องพระยอกเมืองขวางรู้สึกอึดอัดใจก็คือ เมื่อครั้งศาลรับสั่งพิเศษพิจารณาความพระยอกนั้น ต้นฉบับหนังสือของพระยอก ลงวันที่ ๒๔ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๒ มาถึงที่พักบ้านผาเมืองยังไม่ถึงแก่งเจ๊ก พระยอกได้มีหนังสือถึงร้อยโทประจำเมืองท่าอุเทน บอกเหตุเรื่องฝรั่งเศสพาดพิงพระยอกมา และได้ขอทหารรวมทั้งเครื่องศาสตราวุธขึ้นไปต่อสู้กับฝรั่งเศสให้เต็มกำลัง หนังสือฉบับนี้แต่ก่อนไม่มีในศาล บัดนี้ทนายความฝรั่งเศสได้มีหนังสือฉบับนี้มาอ้างเป็นพยาน ทนายความพระยอกก็แก้ว่า เวลานั้นฝรั่งเศสไม่ได้คุมตัวพระยอกแล้ว พระยอกไปพักอยู่ต่างหาก พระยอกจะหนีหรือไปไหนก็ได้ เพราะฉะนั้นพระยอกมีอำนาจที่จะเรียกร้องขอทหารมาช่วยก็ได้ พระยอกไม่เข้าใจ คิดว่าตนเองจะต้องผิดแน่ เพราะการที่พระยอกมีหนังสือไปเรียกทหารมาก็เท่ากับจงใจต่อสู้ฝรั่งเศสอยู่แล้ว ทำให้พระยอกรู้สึกหวนเกรงอยู่ไม่น้อยว่าจะสู้คดีความไม่ชนะ^{๓๔}

ต่อมาในวันที่ ๖ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๓ ทนายฝรั่งเศสได้กล่าวแถลงต่อศาลมีใจความสรุปได้ว่า พระยอกได้ยอมตกลงเขียนหนังสือลงวันที่ ๒๓ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๒^{๓๕} มอบเมืองคำเกิด

๓๓. กองจดหมายเหตุแห่งชาติกรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๕ ฝ. ๓๐.๕/๑ หมายเลข ๒/๑๓ บีก ๒ คำฟ้องหาพระยอกเมืองขวาง ในศาลผสม (คำแปลเลขที่ ๓๐๐๗)

๓๔. เอกสารเดียวกัน รายงานข่าวความพระยอกในศาลผสมเมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๓ จากพระยาราชวรานุกูล กราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

๓๕. เห็นได้ว่าแตกต่างไปจากข้อความในหนังสือที่ ๑๔๘/๒๐๐๔๑ ลงวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๒ ของกรมหลวงเทเวศร์วิโรปการ ซึ่งทรงมีไปถึง ม. ปาวิ เพราะหนังสือฉบับนั้นระบุว่าพระยอกถึงจดหมายให้นายลูช ลงวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๒

คำมวน ซึ่งพระยอลดถือว่าเป็นพระราชอาณาเขตฝ่ายไทยให้แก่มองสิเอร์ โกรสกุแรงไว้ก่อนจนกว่า
รัฐบาลทั้งสองฝ่ายจะเจรจากตกลงกัน ดังนั้นมองสิเอร์ โกรสกุแรงจึงคุมทหารพาตัวพระยอลดเข้า
มาถึงเมืองท่าอุเทน เพื่อจะมีให้มือนตราอย่างหนึ่งอย่างใดแก่พระยอลดและพรรคพวกเท่านั้น
ครั้นมาถึงกลางทางยังไม่ถึงหน้าแก่งเจ๊ก มองสิเอร์ โกรสกุแรงก็ป่วย พระยอลดยังมีหนังสือลง
วันที่ ๒๔ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๒^{๓๖} ไปถึงข้าหลวงเมืองท่าอุเทนให้จัดทหารและเครื่องอาวุธขึ้น
มาต่อสู้กองทัพฝรั่งเศส เห็นได้ว่าพระยอลดตั้งใจจะทำร้ายแก่มองสิเอร์ โกรสกุแรงและกองทัพฝรั่งเศส
โดยแท้จริง หนังสือสำคัญของพระยอลดดังกล่าวนี้ปรากฏอยู่ในศาลด้วย ครั้นมองสิเอร์
โกรสกุแรงพาพระยอลดมาถึงแก่งเจ๊ก มองสิเอร์ โกรสกุแรงจึงได้ความว่าพระยอลดจะคิดการต่อสู้
กองทัพฝรั่งเศส กล่าวคือใช้ให้หลวงอนุรักษไปเที่ยวข่มขู่ราษฎรไทยเอาผิดและชวนมาพัน
ตันไม้จะทำค่าย มองสิเอร์ โกรสกุแรงจึงได้ไปหาพระยอลดขู่ที่พัก ขอเอาตัวหลวงอนุรักษมา
ควบคุมไว้ก่อน แต่หลวงอนุรักษขัดขืนต่อสู้ มองสิเอร์ โกรสกุแรงจึงให้ทหารจับกุมหลวงอนุรักษ
ซึ่งกำลังจับต้องรุนแรงเกินเลยไปบ้าง ครั้นได้ตัวหลวงอนุรักษมาถึงที่พักมองสิเอร์ โกรสกุแรงก็มี
ได้ลงโทษประการใด ให้อยู่บนเรือนที่พักโดยปรกติอยู่มา ๒-๓ วัน พระยอลดกับนายทุ้ย นาย
แปลกคุมทหารไปล้อมที่พักของมองสิเอร์ โกรสกุแรงขอเอาตัวหลวงอนุรักษกลับคืน หลวงอนุรักษ
จึงโดดเรือนหนีไป แล้วพลทหารพระยอลดได้ยิงปืนเข้าไปในที่พักของมองสิเอร์ โกรสกุแรงซึ่ง
กำลังนอนเจ็บอยู่ กระสุนปืนถูกมองสิเอร์ โกรสกุแรงตาย และพลทหารญวนก็ตายหลายคน
ความขื่อนปรากฏว่าจากคำให้การนายบุญจันล้ำเขมรและงู เยน วัน คั้น ชาวญวน ซึ่งอยู่ในที่
เกิดเหตุด้วยนั้นก็สอดคล้องต้องกัน ทนายความฝรั่งเศสได้ขอร้องให้ศาลพิจารณาลงโทษพระยอลด
ตามที่ได้กระทำผิดดังกล่าว^{๓๗}

การพิจารณาคดีของศาลในวันที่ ๖ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๓ นั้น พระยาราชวรานุกุลมีความ
เห็นเป็นส่วนตัวว่า ถึงแม้ว่าทนายความฝ่ายพระยอลดซึ่งจะทำการแก้ต่างให้พระยอลดในวันที่ ๗
มิถุนายนด้วยประการใด ๆ ก็ตาม ก็คงจะไม่แก้ไขให้พระยอลดพ้นโทษไปได้ เพราะเห็นชัดว่า
อย่างไรเสียพระยอลดก็ต้องแพ้ความแน่ ทั้งนสืบเนื่องมาจากหนังสือของพระยอลดลงวันที่ ๒๔ พฤษภาคม
ร.ศ. ๑๑๒ ที่เรียกทหารและเครื่องศาสตราวุธไปสู้รบกับทหารฝรั่งเศสอย่างเต็มที่ อันเป็น

๓๖. แตกต่างไปจากรายงานของพระยาราชวรานุกุล ที่มีไปถึงกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ใน ๓๔)

๓๗. เอกสารเดียวกัน รายงานชำระความพระยอลดในศาลผสม เมื่อวันที่ ๖ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๓ จากพระยาราชวรานุกุล กราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ

การขัดกับหนังสือของพระยอดนบัลลงวันที่ ๒๓ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๒ ซึ่งได้กล่าวมอบเมืองคำ-
เกิด คำมวนให้กับนายทหารฝรั่งเศสไปแล้ว^{๓๘}

พอถึงวันที่ ๗ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๓ ทนายความของพระยอดกักล่าวอัยคำหักกลางคำให้
การของทนายฝ่ายฝรั่งเศสหมดทุกข้อ แล้วศาลนัดตัดสินในวันที่ ๑๐ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๓ แต่ครั้น
ถึงกำหนดเวลาพระยอดหายตัวไปมิได้มาฟังคำตัดสินที่ศาล ทางศาลผสมก็เลยเลื่อนเวลาตัดสินออก
ไปอีก โดยฝรั่งเศสยืนยันว่าจะต้องให้นำตัวพระยอดมาฟังคำตัดสินที่ศาลให้ได้ เบื้องหลังความ
ยุ่งยากในเรื่องนี้ก็คือฝรั่งเศสกลัวว่าเมื่อตัดสินให้พระยอดถูกลงโทษแล้ว พระยอดอาจจะหลบหนี
ไปเสียก่อนก็ได้ โดยทางฝ่ายไทยอาจจะรู้เห็นเป็นใจด้วย ทางฝ่ายไทยก็เกรงว่าเมื่อตัดสินแล้วฝรั่งเศส
อาจจะถือโอกาสควบคุมตัวพระยอดไปกักขังไว้ยังดินแดนของฝรั่งเศส อาจจะเป็นในอินโดจีน
ของฝรั่งเศส หรือในประเทศฝรั่งเศสเองก็ได้ จึงมิให้พระยอดไปฟังคำพิพากษาคำตัดสินความใน
วันตัดสินที่ศาลดังกล่าวแล้ว แต่ในที่สุดก็ตกลงกันได้โดยฝรั่งเศสยินยอมว่า เมื่อศาลตัดสินว่าผู้
ต้องหามีความผิดแล้ว ก็จะต้องให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทยควบคุมตัวไป โดยทางรัฐบาลไทยจะปฏิบัติ
ต่อพระยอดในฐานะเป็นนักโทษ และกักขังตัวไว้ทันทีเมื่อศาลพิพากษาคำตัดสินแล้ว ทางรัฐบาล
ฝรั่งเศสจะได้ตกลงกับรัฐบาลไทยในภายหลังว่าจะให้จำขังพระยอดไว้ ณ ที่ใด^{๓๙}

ในที่สุดศาลผสมก็ได้พิจารณาคดีพระยอดเมืองขวางถึงที่สุด และได้ตัดสินว่าพระยอดเมือง
ขวางมีความผิดตามข้อกล่าวหาทุกประการ ต้องถูกจำคุกมีกำหนด ๒๐ ปี^{๔๐} นับตั้งแต่วันพิพากษา
คดีนี้ คือวันที่ ๑๓ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๓ เป็นต้นไป ครั้นถึงวันที่ ๑๔ มิถุนายน ทางฝ่ายฝรั่งเศส
ก็เรียกร้องให้ฝ่ายไทยส่งตัวพระยอดเมืองขวางไปกักขังไว้บนเรือรบฝรั่งเศส เพื่อที่จะไปส่งยัง
หัวเมืองของฝรั่งเศสแห่งใดแห่งหนึ่งโดยทันที^{๔๑} ถึงแม้ว่ากรมหลวงเทววงศ์วโรปการจะทรงคำนึง
พระทัยในคำตัดสินจนบรรทมไม่หลับก็ตาม ก็ทรงมีหนังสือไปขอผ่อนผันกับฝรั่งเศสพยายามพูดจา
แต่โดยดีขอร้องให้ต้องส่งตัวพระยอดให้กับฝรั่งเศสเลย โดยทางฝ่ายไทยจะทำการจำคุกกักขังพระ

๓๘. ที่เดียวกัน

๓๙. เอกสารเดียวกัน หนังสือลงวันที่ ๑๒ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๓ จาก ม. โยเซฟ บีเลงสกี อุปทูตสถานกงสุล
ฝรั่งเศส มีไปกราบทูลกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ

๔๐. เอกสารเดียวกัน หนังสือที่ ๖๖ ลงวันที่ ๑๓ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๓ จากกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ มีไป
ทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์

๔๑. เอกสารเดียวกัน หนังสือลงวันที่ ๑๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๓ จาก ม. โยเซฟ บีเลงสกี อุปทูตสถานกงสุล
ฝรั่งเศส มีไปกราบทูลกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ

ยอดเอง ทางฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงทราบเหตุการณ์จากคำกราบบังคมทูลของ กรมหลวงเทววงศ์วโรปการก็ทรงเล็งเห็นว่าจะหมดหนทางอยู่เหมือนกัน ถึงกับทรงมีพระราชกระแสรับสั่งว่า

เห็นว่าที่กรมหลวง (หมายถึงกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ—ผู้เขียน) ร้องออติดออกไปนั้นก็เป็นหมดทำนองอยู่แล้ว ถ้าจะมีทางอย่างไรบ้างให้กรมสมมติหารอกรมดำรงดู ถ้าหมดทำใช้ไม่ได้ก็ต้องยอม ที่จะให้กรมหลวงออกไป^{๔๒} สำหรับใครกันนั้นไม่ได้แล้ว ให้กรมสมมติเอาไปปรึกษาหาหรือกรมหลวงดำรงเป็นความลับ แล้วให้ลบเสีย ตอบไปตามที่ตกลงกัน^{๔๓}

เมื่อได้ทรงมีกระแสพระราชดำริเช่นนั้น กรมหมื่นสมมติอมรพันธุ์จึงนำความไปปรึกษากกรมหลวงดำรงราชานุภาพ เมื่อกรมหลวงดำรงราชานุภาพทรงทราบเรื่อง ทรงถวายคำปรึกษาแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า พระองค์ทรงเห็นมีอยู่ทางเดียวคือยืนยันทนไม่ยอมส่งตัวพระยอดให้กับฝรั่งเศสเด็ดขาด จะเป็นอย่างไรก็ให้เป็นไป เพราะการที่ฝรั่งเศสต้องการตัวพระยอดตัวนี้ทรงแลไม่เห็นว่าเป็นประโยชน์และเกียรติยศแก่ฝรั่งเศสประการใด นอกจากฝรั่งเศสต้องการขู่เข็ญให้ฝ่ายไทยสัญญาว่าจะไม่ผ่อนผันลดโทษพระยอดให้ผิดไปจากนักโทษสามัญประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งฝรั่งเศสคงจะหาเหตุก่อความวุ่นวายอีก เพื่อจะยึดเงินทูลบริวารไว้ต่อไป หรืออาจจะทำการอาจเออมอย่างอื่นเพื่อจะให้ชาวต่างประเทศแลเห็นถึงความวุ่นวายในประเทศไทย กรมหลวงดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่าจะอย่างไรก็ตามต้องยืนกรานไว้ว่าส่งตัวให้ไม่ได้ เพราะถึงยอมเรือนแล้วฝรั่งเศสอาจขอตัวกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม และกรมหลวงเทววงศ์วโรปการอีกก็ได้^{๔๔} ในที่สุดฝ่ายไทยก็ตกลงใจตอบปฏิเสธฝรั่งเศสในการที่จะส่งตัวพระยอดไปให้ฝรั่งเศสตามที่ฝ่ายฝรั่งเศสเรียกร้องมา

๔๒. เอกสารเดียวกัน กรมหลวงเทววงศ์วโรปการได้ทรงมีโทรเลขไปทูลพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ สดำนทูตไทย ณ กรุงปารีส เมื่อวันที่ ๑๗ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๓ ทรงระบายความคับแค้นพระทัยเกี่ยวกับเรื่องพระยอดว่า พระองค์ทรงยอมสละตำแหน่งเสนาบดีว่าการต่างประเทศดีกว่าจะต้องเป็นผู้ส่งตัวพระยอดให้กับฝรั่งเศส

๔๓. เอกสารเดียวกัน พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บันทึกไว้ในคำกราบบังคมทูลของกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ

๔๔. เอกสารเดียวกัน ลายพระหัตถ์ของกรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบทูลถวายคำปรึกษาแก่ ร. ๕

ในขณะที่เดียวกันฝ่ายไทยก็ได้มีการเจรจากับฝรั่งเศสเกี่ยวกับเรื่องต่อไปอีก จนกระทั่ง
เสนอว่า การกระทรวงต่างประเทศฝรั่งเศสได้แจ้งให้พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ อัครราชทูตไทย
ณ กรุงปารีส ทราบว่า ฝรั่งเศสยินยอมที่จะเลิกการร้องขอให้ไทยส่งตัวพระยอติให้กับฝรั่งเศส แต่
มีข้อแม้ว่า ประการที่หนึ่ง ฝ่ายไทยจะต้องจัดการกำกับควบคุมนักโทษให้เหมือนกับนักโทษธรรมดา
ประการที่สอง เพื่อแสดงถึงความเป็นไมตรีของฝ่ายไทย ในการแลกเปลี่ยนกันกับการที่ฝรั่งเศส
จะเลิกการขอตัวพระยอติคืนเสีย ฝ่ายไทยจะต้องให้สิ่งหนึ่งแก่ฝรั่งเศส แต่ฝรั่งเศสยังไม่บอกว่าจะ
นั้นคืออะไร เอาไว้จะได้ปรึกษากันต่อไประหว่างรัฐบาลฝรั่งเศสกับอัครราชทูตไทยประจำกรุง
ปารีส^{๔๕}

เราจะพิจารณาเห็นได้ว่าฝรั่งเศสมีท่าทีเลห์เหลี่ยมพลิกแพลงอยู่มาก แสดงให้เห็นว่าฝรั่งเศส
สนใจที่จะใช้คดีพระยอติเมืองขวางเป็นเครื่องมือในการต่อรองทางการเมืองของฝรั่งเศส ทั้ง ๆ
ที่การชำระคดีพระยอติเมืองขวางของศาลรับสั่งพิเศษซึ่งได้ตัดสินให้พระยอติเมืองขวางพ้นผิดนั้นก็
นับว่าเป็นการกระทำที่ถูกต้องแล้วอย่างเห็นได้ชัด การกระทำของพระยอติเป็นการกระทำเพื่อป้องกัน
เกียรติยศของคนไทยด้วยกันทั้งหมด เป็นการกระทำที่แสดงให้ฝรั่งเศสเห็นว่า ถึงแม้ว่าไทย
จะอ่อนแอและเป็นฝ่ายเสียเปรียบแต่คนไทยทุกคนจะต่อสู้กับศัตรูที่มาข่มเหงรังแกน้ำใจจนถึงที่สุด

มีข้อที่น่าสังเกตก็คือ ฝรั่งเศสได้เจรจากับไทยในเรื่องพระยอติหลังจากที่ตัดสินจำคุก
พระยอติเป็นเวลา ๒๐ ปี ตั้งแต่วันที่ ๑๓ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๓ เป็นต้นไป แล้วปรากฏว่าในปี
ต่อมาฝรั่งเศสก็มีได้เรียกร้องให้ฝ่ายไทยส่งตัวพระยอติกลับไปให้ฝรั่งเศสอีก และเมื่อกลับไปทบทวน
ดูข้อความเจรจากันระหว่างพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ อัครราชทูตไทย ณ กรุงปารีส กับ
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศสแล้ว รู้สึกขอบกลอย มีปัญหาว่าไทยต้องเสีย
อะไรให้กับฝรั่งเศสบ้างหรือเปล่าในเรื่องนี้ หรือมหาอำนาจอื่น ๆ เช่น อังกฤษ และรัสเซีย จะ
เข้าแทรกแซงบีบบังคับฝรั่งเศสให้ยุติคดีนี้ได้แล้ว หรือเป็นเพราะฝรั่งเศสเต็มใจจะเลิกเรียกร้อง
ให้ไทยส่งตัวพระยอติเอง ทั้งนี้เพราะตั้งแต่วันที่พิพากษาคดีตัดสินจำคุกพระยอติแล้ว และฝรั่งเศสได้
เรียกร้องให้ฝ่ายไทยส่งตัวพระยอติให้อยู่ในความควบคุมของฝรั่งเศสเพื่อส่งไปกักขังไว้ในดิน
แดนของฝรั่งเศส แต่ฝ่ายไทยก็มีได้ปฏิบัติตาม พระยอติเมืองขวางยังคงถูกจำคุกอยู่ในเรือนจำ
กองมหันตโทษเรื่อยมาจนถึงวันที่ ๖ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๗ จึงได้มีพระบรมราชโองการโปรด

๔๕. เอกสารเดียวกัน โทรเลขที่ ๒๔/๔๖๘๗ ลงวันที่ ๒๓ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๓ จากพระองค์เจ้าสวัสดิ-
โสภณ กราบพูลกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ

เกล้าโปรดกระหม่อมให้ปล่อยตัวพระยอคมเมืองขวางออกจากกองมหันต์โทษ^{๔๖} รวมเวลาที่พระยอคมเมืองขวางต้องโทษอยู่ในคุกเป็นเวลา ๔ ปี ๔ เดือน ๒๓ วัน การมีกระแสพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ปล่อยตัวพระยอคมเมือง^{๔๗} ๒๕๖๖ เป็นการตกลงกันระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลฝรั่งเศส^{๔๘} และเวลาปล่อยตัวพระยอคมเมืองกระทำกันอย่างเงียบเชียบไม่เอิกเกริกคึกโครมแต่ประการใด พระยอคมเองขณะที่ได้อ่านกระแสพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ยืนนิ่งกำลังน้อมรับประทานอาหาร^{๔๙} อยู่กับภรรยาและบุตรอยู่พอดี ถึงกับมีความยินดีจนไม่ได้รับประทานอาหารต่อไปอีก ได้ลุกออกไปจากกรงมหันต์โทษโดยนุ่งโจงกระเบนออกไปเฉย ๆ ไม่ได้แต่งตัวใหม่แต่อย่างใด^{๕๐}

จากการที่พระยอคมเมืองขวางนุ่งโจงกระเบนรับประทานอาหารกับบุตรและภรรยาอยู่ในกรงขังมหันต์โทษโดยปราศจากเครื่องพันธนาการอยู่ก็ดี การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกระแสรับสั่งให้กรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ทรงนำความไปปรึกษากรมหลวงดำรงราชานุภาพถึงเรื่องจะส่งตัวพระยอคมเมืองขวางให้กับฝรั่งเศสไปควบคุมตัวไว้หรือไม่ก็ดี หรือการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปราชญ์เกี่ยวกับความเอาเปรียบที่ฝรั่งเศสมีต่อฝ่ายไทยในการตั้งศาลผสมคดี^{๕๑} ซึ่งเหล่านี้ย่อมจะสะท้อนให้เห็นเบื้องหลังคดีการเมืองครั้งนั้นได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้นจนกล่าวคือ

ประการแรก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความห่วงใยในตัวพระยอคมเมืองขวางอยู่มาก คนที่รักษาคดีบ้านเมืองอย่างพระยอคมเช่นนี้ย่อมหาได้ยากนักในแผ่นดิน ถึงกับทรงมีความห่วงใยในตัวพระยอคมเป็นอย่างมากดังจะเห็นได้จากพระราชกระแสรับสั่งของพระองค์ท่านที่เกี่ยวกับพระยอคม และการคุมขังพระยอคมก็อยู่อย่างสะดวกสบายไม่ต้องจองจำด้วยเครื่องพันธนาการแต่อย่างใด ประกอบกับการที่ฝ่ายไทยยื่นกรณไม่ยอมส่งตัวพระยอคมให้ฝรั่งเศสไปควบคุมโดยขอควบคุมเองเช่นนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า ฝ่ายไทยต้องทำทุกอย่างเพื่อปกป้องพระยอคมเอาไว้ให้ได้มากที่สุดเท่าที่โอกาสจะอำนวยให้ ครั้นฝ่ายไทยจะแจ้งกร้าวมากนักก็ได้ เพราะว่าสัญญาสงบศึกที่ไทยลงนามกับฝรั่งเศสนั้น ก็เท่ากับไทยยอมรับวิธีการปฏิบัติของฝรั่งเศสเกี่ยวกับ

๔๖. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๕ ฝ. ๓๐.๕/๓ หนังสือของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าวรพัฒน์ศักดิ์ ที่มีไปกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหลวงวันที่ ๗ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๗

๔๗. ที่เดียวกัน

๔๘. ที่เดียวกัน

๔๙. ที่เดียวกัน

เรื่องนี้อยู่แล้ว ถ้าบทพระฝรั่งเศสอาจกล่าวหาว่าไทยไม่ปฏิบัติตามสัญญาที่ให้ไว้ อาจถือโอกาสคุกคามไทยอีกได้ ไทยจึงต้องระมัดระวังอย่างที่สุด เพราะถึงอย่างไรเอกราชและสันติสุขของชนในชาติย่อมจะต้องสำคัญกว่าตัวพระยอศ พระยอศจึงเปรียบเสมือนสิ่งที่จะต้องแลกเปลี่ยนกับเสรีภาพและสันติภาพของคนทั้งชาติ เรื่องนี้ฝ่ายรัฐบาลไทยขณะนั้นก็ทราบดี

ประการที่สอง ฝรั่งเศสมิได้ถือว่าคดีพระยอศเมืองขวางนั้นจะอำนวยประโยชน์อันใดแก่ฝรั่งเศสเท่าใดนัก จะเห็นได้จากที่ฝรั่งเศสมิได้ถือเป็นจริงจังแต่อย่างใดในเรื่องที่จะเอาตัวพระยอศไปควบคุมในดินแดนของฝรั่งเศสเอง คงปล่อยให้อยู่ภายใต้การควบคุมของฝ่ายไทยตลอดมาจนไทยได้เจรจากับฝรั่งเศสบรรลุข้อตกลงในอันที่จะปล่อยพระยอศเมืองขวางให้เป็นอิสระหลังจากถูกจำคุกมาได้ ๔ ปีเศษ การรอฟ้นคดีพระยอศเมืองขวางของฝรั่งเศสนั้นเป็นการให้เห็นถึงการที่ฝรั่งเศสต้องการจะสร้างพฤติกรรมที่จะช่วยกู้หน้าของฝรั่งเศสด้วย เพราะการที่ทหารฝรั่งเศสโดยเฉพาะทหารคนสำคัญถูกคนไทยฆ่าตายนั้นเป็นเรื่องที่เสียหน้ามาก และการถูกฆ่าตายก็สืบเนื่องมาจากทางฝ่ายฝรั่งเศสเป็นฝ่ายผิดเองในฐานะเป็นผู้ก่อเรื่องลุล่าเขตแดนของไทยก่อน ถ้าฝรั่งเศสไม่รอฟ้นเรื่องนี้บนมาก็คงเท่ากับฝรั่งเศสยอมรับว่าคนของตัวเองผิดจริง และมตมิหาชนในโลกอาจประณามฝรั่งเศสได้ ฝรั่งเศสจึงต้องระบู่ไว้ในอนุสัญญาต่อท้ายสัญญาสงบศึกว่า ให้รัฐบาลไทยนำคดีพระยอศเมืองขวางขึ้นตัดสินลงโทษผู้กระทำผิดภายใต้ความเห็นชอบของฝรั่งเศสและเมื่อไทยเสนอตงผู้พิพากษาเป็นชาวต่างประเทศทั้งหมดเพื่อตัดสินปัญหาในกรณีที่ฝรั่งเศสอาจกล่าวหาว่าไทยเข้าข้างจำเลยผู้ผิด ฝรั่งเศสกลับไม่ยอมรับข้อเสนอ ซึ่งผิดไปจากความจริงในข้อที่ว่าฝรั่งเศสน่าจะยินดีเพราะไทยได้แสดงความบริสุทธิ์หรือออกมาให้เห็นแล้ว แสดงว่าฝรั่งเศสต้องการจะหาแง่มุมต่าง ๆ ที่จะทำให้ความยุ่งยากต่าง ๆ เหล่านี้ยืดเยื้อต่อไป เพื่อจะได้เป็นข้อต่อรองทางการเมืองของฝรั่งเศสในโอกาสข้างหน้า

ประการที่สาม คติความที่แก่งจั่นแสดงให้เห็นอย่างชัดแจ้งว่า เมื่อใดที่มหาอำนาจต้องการจะแสวงหาผลประโยชน์จากประเทศที่ด้อยความเจริญก้าวหน้า ไม่ว่ามหาอำนาจนั้นจะกระทำการผิดกฎหมายระหว่างประเทศกี่ ข้อต่อมตมิหาชนกี่ หรือกระทำการรุกรานอาณาเขตของชาติอื่นกี่ กลับกลายเป็นว่าการกระทำของมหาอำนาจนั้นถูกต้องเสมอ ทั้ง ๆ ที่ตนเองเป็นฝ่ายผิดมาตั้งแต่แรกแล้ว จะเห็นได้จากคำฟ้องกล่าวหาพระยอศในศาลผสมของทนายฝ่ายฝรั่งเศสซึ่งกล่าวว่า หัวเมืองลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็นส่วนหนึ่งของญวน เมื่อญวนเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสหัวเมืองลาวทั้งหลายก็ควรเป็นของฝรั่งเศสด้วย ดังนั้น เมืองคำเกิด คำมวน ซึ่งพระยอศเมืองขวางเป็น

ข้าหลวงปกครองดูแลอยู่ก็ต้องเป็นของฝรั่งเศสด้วย^{๕๐} นับว่าเป็นการกล่าวอ้างที่เลื่อนลอยและเจตนา
ร้ายต่อประเทศไทยอย่างชัดแจ้ง ก็แต่เดิมมาหัวเมืองลาวทั้งหมดล้วนแต่อยู่ในพระราชอาณาเขต
ของไทยทั้งสิ้น นับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นต้นมา จะมีเรื่องยุ่งยาก
อยู่บางครั้งในสมัยเจ้าอนุวงศ์แห่งนครเวียงจันทน์ ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า-
อยู่หัว ซึ่งทำให้ญวนกับไทยได้รับเครื่องราชบรรณาการจากลาวด้วยกันทั้งคู่ ครั้นเมื่อญวนเกิด
ความยุ่งยากภายใน ลาวก็มาขึ้นกับไทยตามเดิม จนกระทั่งมาถึงในสมัยรัชกาลที่ ๕ ไทยยกทัพไป
ปราบฮ่อแถบหัวเมืองลาวซึ่งอยู่ใกล้กับชายแดนญวนซึ่งฝรั่งเศสได้เข้ามายึดครองอยู่ ฝรั่งเศสก็ส่ง
ทหารญวนเข้ามายึดเมืองไลโนแคว้นสิบสองจุไทย โดยอ้างว่ามาช่วยปราบฮ่อแล้วไม่ยอมถอนออก
ไป^{๕๑} จนเป็นสาเหตุที่ทำให้ไทยกับฝรั่งเศสต้องเกิดกรณีพิพาทเรื่องดินแดนทางชายแดนหัวเมือง
ลาวกันในเวลาต่อมา พฤติการณ์ของฝรั่งเศสเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าต้องการจะล่าอาณานิคมอย่าง
ชัดแจ้ง ไทยมีกำลังน้อยกว่าก็ต้องยอมเจรจากับฝรั่งเศส การที่ฝรั่งเศสอ้างว่าลาวเคยเป็นเมืองออก
ของญวน เมื่อฝรั่งเศสปกครองญวนก็ควรจะปกครองหัวเมืองลาวด้วยนั้น เป็นการกล่าวอ้างที่เลื่อน
ลอยไร้เหตุผล ก็เมื่อถ้าเป็นเช่นนั้นจริงแล้วฝรั่งเศสถืออำนาจปกครองญวนด้วยสาเหตุใดเล่า ทั้งนี้
เพราะญวนก็เคยเป็นเมืองขึ้นของจีนอยู่สมัยหนึ่ง เมื่อฝรั่งเศสไม่สามารถจะยึดประเทศจีนไว้ใน
อำนาจได้ก็ไม่ว่าจะมายึดญวนไว้ในอำนาจเช่นเดียวกัน นี่แสดงว่าญวนตกเป็นของฝรั่งเศสเพราะ
นโยบายล่าอาณานิคมของฝรั่งเศสมากกว่า การเข้ายึดดินแดนลาวของฝรั่งเศสก็ย่อมจะสืบเนื่องมา
จากเหตุผลในการล่าอาณานิคมมากกว่าที่จะอ้างเหตุผลว่าลาวเคยเป็นเมืองออกของญวนมาก่อน
เพราะโดยข้อเท็จจริงแล้วลาวเป็นของไทยมิใช่ของญวนดังที่ฝรั่งเศสแอบอ้างแต่ประการใด กรณี
ที่ฝรั่งเศสยกกำลังเข้ายึดเมืองคำเกิด คำมวน ของไทย จึงถือว่าเป็นการกระทำอันไร้ความยุติธรรม
และฉ้อฉลอย่างที่สุด

ประการที่สี่ คดีความพระยอดเมืองขวางต้องตั้งศาลพิจารณาดัง ๒ ครั้ง ทั้งนพเสนา
เจตนารมย์ของฝรั่งเศส อันแสดงให้เห็นถึงเล่ห์กลของฝรั่งเศสที่จะพลิกแพลงกับประเทศไทย
ซึ่งเป็นประเทศเล็กกว่าต่อไป การตัดสินของศาลรับสั่งพิเศษที่ให้พระยอดเมืองขวางพ้นโทษนั้น

๕๐. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๕ ฝ. ๓๐.๕/๑ หมายเลข ๒/๑๓ บั๊ก ๒ คำฟ้อง
หาพระยอดเมืองขวางในศาลผสม (คำแปลที่ ๓๐๐๗)

๕๑. สรุตกัมมนตร์, จอมพลเจ้าพระยา ประวัติการของจอมพลและมหาอำมาตย์เอกเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี
หน้า ๔๗๓, ๔๗๔

โดยทั่วไปแล้วคนก็ชอบว่ายุติธรรมแล้ว แม้แต่หนังสือพิมพ์อังกฤษชื่อ Time Weekly Edition ฉบับประจำวันที ๒๓ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๒ ยังได้เสนอข่าวว่า ศาลรับสั่งพิเศษในกรุงเทพฯ ได้ชำระคดีพระยอดเมืองขวางผู้ต้องหาว่าได้ฆ่ามองสิเออร์ โกรสกุแรงตายนั้นเสร็จแล้ว ศาลรับสั่งพิเศษนั้นได้พิจารณาตัดสินโดยยุติธรรมเที่ยงตรงจริงเสร็จแล้ว จึงได้ตัดสินว่าพระยอดเมืองขวางไม่มีความผิดตามคำร้องฟ้อง ให้ปล่อยตัวพระยอดเสีย ชาวยุโรปและชาวสยามในกรุงเทพฯ พวกกันเห็นว่าศาลตัดสินรับสั่งพิเศษนั้นถูกต้องด้วยความยุติธรรมทุกประการ และมหาชนทั้งหลายในกรุงเทพฯ เห็นว่าศาลรับสั่งพิเศษนั้นเป็นยุติธรรมเที่ยงตรงโดยแท้^{๕๒} อันเป็นการยอมรับการตัดสินครั้งนั้น แต่ฝรั่งเศสกลับไม่พอใจกลับให้ตั้งศาลผสมขึ้นชำระความอีกครั้งหนึ่ง คราวนั้นอธิบดีผู้พิพากษาเป็นชาวฝรั่งเศสเอง และผู้พิพากษาฝ่ายฝรั่งเศสอีก ๒ คน มีเสียงมากกว่าผู้พิพากษาไทยซึ่งมีเพียง ๒ คน ถึงแม้ว่าผู้พิพากษาไทยสองท่านนั้นจะพิพากษาให้พระยอดเมืองขวางไม่มีความผิดเลยและขอให้ปล่อยพระยอดเมืองขวางพ้นโทษไป แต่เมื่อผู้พิพากษาฝรั่งเศสพิพากษามีความผิดต้องรับโทษ ก็จำเป็นต้องถือเอาคำตัดสินของผู้พิพากษาฝรั่งเศสเป็นสำคัญ ทั้ง ๆ ที่คนทั่วไปก็ไม่เห็นด้วย เมื่อเวลาที่มองสิเออร์มอนโตต์อ่านคำตัดสินจบแล้ว ชาวยุโรปและชาวไทยที่นั่งฟังคำตัดสินอยู่ในศาลผสมขณะนั้นก็พากันเห็นว่า คำตัดสินนั้นหาถูกต้องทำนองคลองธรรมไม่ ต่างพากันตำหนิติเตียนต่าง ๆ นานา และพากันแสดงความสงสารพระยอดอยู่ทั่วไป^{๕๓} แต่ฝรั่งเศสก็ไม่รู้สึกหวนวิตก เพราะเป็นความประสงค์ของฝรั่งเศสที่จะกระทำเช่นนั้นอยู่แล้ว โดยไม่ยอมฟังมติมหาชนแต่อย่างใดทางสน^{๕๔}

ประการสุดท้าย บุคคลที่เสียสละเพื่อชาติอย่างใหญ่หลวงในครั้งนั้นคือพระยอดเมืองขวาง ข้าราชการเมืองคำเกิด คำมวน พระยอดเมืองขวางผู้เป็นข้าราชการพลเรือน แต่ได้รับสิทธิให้แต่งเครื่องแบบทหารยศพันตรีได้^{๕๕} ได้คิดการต่อสู้ขับไล่ฝรั่งเศสออกไปจากอาณาเขต จวบจนกระทั่งกลายเป็นว่าตัวเองเป็นผู้ร้ายฆ่าคนฝรั่งเศสตาย ถูกนำตัวขึ้นศาลชำระโทษถึง ๒ ครั้ง อยู่ในคุกมหันต์โทษถึง ๔ ปีเศษกว่าจะได้รับการปลดปล่อยเป็นอิสระ รวักกันว่าคนทำความดีแก่แผ่นดินอย่างเช่นพระยอดเมืองขวาง แต่กลับไม่ได้รับการคุ้มครองจากประเทศชาติ เรื่องนทงพระยอดเมืองขวางและคณะรัฐบาลไทยขณะนั้นต่างก็ทราบอยู่แก่ใจถึงนโยบายที่ฝ่ายไทยจะต้องปฏิบัติลง

๕๒. เดิม สิงห์ขจริก พังขวาม่น้ำใจ (เล่ม ๒) หน้า ๕๓

๕๓. ที่เดียวกัน หน้า ๕๓

๕๔. ถวิล อยู่เย็น พ.อ., สรุปเหตุการณ์สำคัญสมัยรัชกาลที่ ๔-๕ พ.ศ. ๒๓๕๔-๒๔๕๓ หน้า ๖๐

ไปในการที่ประเทศชาติกำลังตกอยู่ภายใต้อิทธิพลแห่งการบีบคั้นของฝรั่งเศสนักล่าอาณานิคม เพื่อ
 สงวนไว้ซึ่งเอกราช อธิปไตย และสันติสุข ของคนส่วนใหญ่ในชาติ พระยอดเมืองขวางซึ่งเป็น
 วีรบุรุษของชาติซึ่งชาวไทยจะต้องจดจำไว้เป็นตัวอย่างสืบไปชั่วกาลนานสำหรับความรักชาติ ความ
 กล้าหาญ และความเสียสละอย่างใหญ่หลวงที่พระยอดเมืองขวางได้มีต่อชาติไทยอันเป็นที่รักยิ่งใน
 ครุฑนวมกับที่ใต้เป็นบุคคลต้นสกุล “ยอดเพชร”๕๕

คดีการเมืองเรื่อง “พระยอดเมืองขวาง” เมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ ย่อมจะเป็นบทเรียนชั้นสำคัญ
 ทางประวัติศาสตร์ของชาติไทยที่แสดงให้เห็นว่า เราไม่สามารถแสวงหาความยุติธรรมใดๆ ได้เลย
 ในเวทีการเมืองระหว่างประเทศ ตราบใดที่คู่ต่อสู้ทางการเมืองทั้งสองประเทศนั้นยังประกอบด้วย
 ชาตินิยมอำนาจที่พร้อมไปด้วยพลังทางทหารและเศรษฐกิจกับประเทศเล็ก ๆ ซึ่งยังด้อยพัฒนาใน
 ทุก ๆ ด้าน ดังเช่นฝรั่งเศสกับไทยในสมัยดังกล่าวมาแล้ว คนไทยจะต้องระมัดระวังต่อไป ถึงแม้
 ว่าเหตุการณ์เมื่อครั้งเกิดคดีการเมือง เรื่อง “พระยอดเมืองขวาง” จะเป็นอดีตไปแล้วก็ตาม แต่
 เหตุการณ์ทำนองเดียวกันอาจวนกลับมาอุบัติขึ้นกับประเทศไทยอีกได้ เพียงแต่เปลี่ยนชื่อประเทศ
 มหาอำนาจและเปลี่ยนชื่อเรื่องของคดีการเมืองดังกล่าวแล้วเสียใหม่เท่านั้นเอง

ณรงค์ พ่วงพิศ

เอกสารอ้างอิง

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร	เอกสารรัชกาลที่ ๕ ฝ. ๓๐.๕/๑ หมายเลข ๒/๑๓ บั๊ก ๒
” ”	เอกสารรัชกาลที่ ๕ ฝ. ๓๐.๕/๒ หมายเลข ๒/๑๓ บั๊ก ๑
” ”	เอกสารรัชกาลที่ ๕ ฝ. ๓๐.๕/๓
” ”	เอกสารรัชกาลที่ ๕ ฝ. ๓๐.๕/๖ หมายเลข ๒/๑๓ บั๊ก ๔

ເຕີມ ສິ່ງທີ່ຢູ່

ถวิล อยู่เย็น พ.อ.

สวัสดิ์ จันทน์ น.อ.

สุรศักดิ์มนตรี, จอมพลเจ้าพระยา

๕ ผังขวาม้วนน้ำโขง (เล่ม ๒) สำนักพิมพ์คลังวิทยา พระนคร พ.ศ.

๒๔๙๙ ๔๖๓ หน้า

สรุปเหตุการณ์สำคัญ สมัยรัชกาลที่ ๔-๕ พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๕๓

โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก พระนคร พ.ศ. ๒๕๑๑ ๑๐๐ หน้า

กรณีพิพาทระหว่าง ไทยกับ ฝรั่งเศสและ การรบที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยา

สมัย ร.ศ. ๑๑๒ โรงพิมพ์คุรุสภา พ.ศ. ๒๕๑๑ ๒๖๔ หน้า

ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี โรงพิมพ์ศรีหงส์

พระนคร พ.ศ. ๒๕๐๔ ๖๖๗ หน้า

